Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології та філософії

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти **«**бакалавр**»**:

«РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ»

Виконала:
здобувачка вищої освіти
освітньої програми 052 політологія
денної форми здобуття вищої освіти
КОСТИШИНА Дар’я Валентинівна

Керівник:
ВОНСОВИЧ Сергій Геннадійович
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та філософії

Рецензент:
_____
_____

Кам’янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛІТИЦІ……6
1.1. Поняття та класифікація неформальних організацій……6
1.2. Функції та теоретичні моделі діяльності неформальних організацій……..16
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ……22
2.1. Неформальні групи у ранніх політичних системах……22
2.2. Особливості діяльності неформальних організацій у модерну епоху……..28
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ФОРМИ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ……40
3.1. Типи сучасних неформальних організацій……..40
3.2. Роль неформальних організацій у сучасній політиці…….48
ВИСНОВКИ……
…….54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ…….56
ДОДАТОК А……..64

.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Реальний політичний процес ніколи не обмежується лише тим, що написано в конституціях чи законах. Поряд із офіційними державними інститутами завжди існують неформальні організації, мережі та групи взаємодії. Сьогодні їхній вплив на прийняття політичних рішень став настільки вагомим, що досліджувати політику виключно через аналіз формальних процедур - означає бачити лише верхівку айсберга. У сучасних державах ландшафт ухвалення рішень формують не лише міністерства чи парламенти, а й закриті експертні клуби, транснаціональні мережі впливу, бізнес-пули, аналітичні центри та тіньові коаліції.

Розуміння природи цих явищ дозволяє зазирнути на «внутрішню кухню» влади. З одного боку, неформальні канали здатні компенсувати неповороткість і бюрократизм державних апаратів, виступаючи гнучким інструментом комунікації. З іншого - стрімкий розвиток тіньових мереж несе в собі серйозні ризики: непрозорість ухвалення рішень, кулуарні домовленості, неконтрольований лобізм та підміну демократичних процедур інтересами вузьких груп. Це здатне деформувати «демократичні правила гри» та перетворити стійкі політичні системи на гібридні. Здатність чітко класифікувати, виявляти та аналізувати такі приховані точки впливу є критично важливою для захисту демократичних інститутів та прогнозування політичних криз. Сприйняття неформального виміру політики вимагає опори на класичні та сучасні політологічні концепції, що дозволяють комплексно проаналізувати природу прихованих важелів влади. Логіка нашого дослідження вибудувана на ідеях ключових дослідників цієї проблематики, починаючи від витоків формування неформальних зв’язків і закінчуючи аналізом сучасних мережевих еліт. Першопричини появи неформальних груп допомагає збагнути концепція Ч. Бернарда («The Functions of the Executive»), який першим теоретично обґрунтував природу таких зв’язків і довів, що вони виникають природним шляхом як жива реакція людини на надмірно жорстку й раціоналізовану

формальну систему. Інституційне бачення цієї проблеми поглиблює Д. Норт («Institutions, Institutional Change and Economic Performance»); його класична концепція «правил гри», де неформальні чинники - традиції, звичаї та соціокультурні норми - є базисом суспільного устрою, дозволяє стверджувати, що навіть за сталих формальних законів реальна політична система завжди функціонує крізь матрицю внутрішніх поведінкових установок суспільства. Оскільки діяльність таких акторів часто є прихованою, методологічно важливим для роботи став підхід Р. Мертона («Social Theory and Social Structure»), який через призму структурного функціоналізму обґрунтував поділ на «явні» та «латентні» функції, що допомогло виявити приховані мотиви й неочевидні наслідки активності неформальних гравців. Окрему увагу в контексті історичної ретроспективи приділено аналізу закритих і латентних типів структур, де теоретичним підґрунтям виступили праці Г. Зіммеля («The Sociology of Secrecy and of Secret Societies»), який досліджував феномен таємних товариств як особливий тип соціальної взаємодії. Динаміку реального впливу та розподілу владних ресурсів у роботі досліджено через поєднання елітологічного та плюралістичного підходів. Зокрема, концепція «владної еліти» Ч. Міллса («The Power Elite») слугує інструментом для аналізу того, як вузьке, взаємопов'язане коло осіб де-факто ухвалює стратегічні рішення в обхід публічних інститутів. Цю картину кабінетного впливу врівноважують напрацювання Р. Даля («Who Governs? Democracy and Power in an American City»), який з позицій плюралізму довів розпорошеність влади між різними групами інтересів, що дозволило нам детальніше реконструювати взаємодію неформальних мереж безпосередньо під час ухвалення рішень. Оцінку ризиків та сучасних трансформацій цих процесів здійснено завдяки системній класифікації взаємодії офіційних та неофіційних інститутів, запропонованій Г. Гельмке та С. Левіцьким («Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America»), чия модель стала основою для аналізу загрози підриву державного устрою неформальними колами. Нарешті, для опису новітніх

викликів використано дослідження Д. Ведель («Shadow Elite...»), яка концептуалізувала появу сучасних впливових гравців (flexians), що легко змінюють ролі між бізнесом, держапаратом і медіа. Її висновки дозволили детально охарактеризувати сучасні «псевдодержавні» неформальні мережі, які остаточно розмивають кордони між публічним і приватним секторами політики. Серед українських науковців цією темою також активно займалися, О. Фісун у праці «Неформальні інститути та неопатрімоніальна демократія в Україні» детально розбирає взаємодію офіційних і неофіційних структур. Він розглядає українську політику через призму неопатримоніалізму, і ця концепція допомагає зрозуміти, чому в нашій країні неформальні мережі часто мають куди більшу вагу, ніж офіційні державні органи. Прихований і негативний бік цього процесу аналізує В. Попазогло у роботі «Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії». Його дослідження ми використали, щоб показати головні ризики та загрози, які виникають, коли тіньові мережі починають підміняти собою реальні закони й правила. А от самі механізми того, як саме неформальні групи тиснуть на владу, добре описав І. Стеценко у праці «Лобізм у системі державного управління: досвід розвинених країн і практика України». Його порівняльний аналіз українського та закордонного досвіду допоміг нам детально розібрати, як працює лобізм і де проходить межа між нормальним просуванням інтересів та кулуарними домовленостями.

Об’єкт дослідження – політичний процес і прийняття рішень.

Предмет дослідження – діяльність неформальних організацій та їхня роль у прийнятті політичних рішень.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що неформальні організації дедалі більше розширюють свій вплив, та виходять на формалізовані умови співпраці з державними установами, що містить варіативність наслідків для сучасних держав, адже може як і забезпечувати більш ефективний політичний розвиток, та швидкість прийняття політичних рішень, та і нести загрозу для

демократичності і прозорості функціонування держави. Однак неформальні актори впливу уже закріпили свій статус у межах сучасної політики, та будуть лише надалі розширювати власний вплив, зазнаючи трансформації відповідно до вимог.

Мета роботи: полягає у аналізі функцій і ролі неформальних організацій у політичному процесі.

Для досягнення цієї мети було визначено низку **завдань**:

- Визначити типи і категорії неформальних організацій.
- Дослідити еволюцію їх діяльності від ранніх систем до сучасності.
- Проаналізувати сучасні форми діяльності на основі відкритих джерел.

Методи дослідження: історичний, порівняльний, кейс-стаді, контент-аналіз, системний, інституціональний, аналізу та синтезу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у означенні ризиків, які становлять надмірне функціонування неформальних мереж впливу, описано загрози, які можуть становити неформальні організації, як для демократичних так і для транзитних держав.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2025-2026 навчальному році.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 1 наукову статтю: «Латентні механізми діяльності неформальних організацій» у журналі Філософ-і-Я: наукові розвідки студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : наук. журнал / гол. ред. А.В. Найчук. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2026. Випуск 11.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, що нараховує 89 позицій. Обсяг роботи – 67 сторінки, основної частини – 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛІТИЦІ

1.1. Поняття та класифікації неформальних організацій

Неформальні організації – це сукупність спонтанно сформованих соціальних відносин, які об'єднанні спільними цілями, що виникають на основі міжособистісних зв'язків і не закріплюються офіційними правилами чи регламентами [4, с. 112].

Витоки дослідження неформальних структур пов'язані з розвитком соціології організацій у XX столітті, зокрема з експериментами Е. Мейо, який довів факт неминучого існування неформальних груп у будь-якій формальній системі [57]. Проте, якщо в соціології праці акцент зміщувався на мотивацію працівників, то в політичній науці вивчення цих структур фокусується на їхній участі в боротьбі за владу, доступу до стратегічних ресурсів та впливу на державні рішення.

Вплив на концепцію неформальних організацій здійснив дослідник Ч. Бернард, він вважав, що неформальна організація виникає природним шляхом у процесі комунікації та взаємодії, та описав це у своїй праці «The Functions of the Executive» [24]. Бернард є одним із перших хто системно обґрунтував неформальні зв'язки, та ввів теорію, що вони не є відхиленням чи проявом неефективності системи, а виступають природною реакцією людей на надмірну раціоналізацію та структурну жорстокість формальних інституцій.

За Бернардом формальна організація, яка функціонує через чітко задекларовані правила, посадові обов'язки та ієрархію не здатна повністю регламентувати людську поведінку. Неформальна організація, виникає на основі постійної взаємодії індивідів всередині формальних структур. Перебуваючи в постійних умовах адміністративного контролю, люди створюють власні горизонтальні зв'язки, які дозволяють компенсувати недоліки офіційної системи. В такому контексті неформальна організація не є альтернативною формальній, а являється її функціональним доповненням. Дослідник підкреслював, що жодна складна організація не може існувати

виключно через формальні механізми координації, оскільки надмірна бюрократизація призводить до втрати гнучкості, а також до зниження внутрішньої довіри, що в свою чергу уповільнює комунікацію.

Бернард виділив три основних функції неформальних організацій, а саме: полегшення комунікації, підтримка внутрішньої солідарності та групової єдності, захист особистості від тиску організації. Перша функція працювала через забезпечення швидкого обміну інформацією, формальні канали передачі у великих структурах часто є повільним та перевантаженими процедурними вимогами. Через це працівники і створюють неформальні мережі взаємодії, такі неформальні контакти дозволяють обходити бюрократичність системи та посилювати її ефективність у тих випадках, коли офіційні канали втрачають свою оперативність.

Функція солідарності та групової єдності забезпечує формування морального фундаменту організації, тоді як формальна структура розглядає індивіда насамперед, як носія певної посади, неформальна група формує між собою емоційні та психологічні зв’язки, через спільні відчуття належності до певної спільноти. Це виключає ризик перетворення формальної системи на суто механічну структуру, яка не здатна забезпечити тривалу кооперацію між людьми.

Захисна функція неформальної організації щодо особистості, мала активуватись в умовах неминучого тиску формальних інституцій, індивід повинен підпорядковуватись структурі через стандартизацію поведінки та ієрархічний вплив, неформальна група тут відігравала роль психологічної компенсації, де людина може зберегти індивідуальність та частково захищатись від надмірного адміністративного впливу. Неформальні зв’язки пом’якшують конфліктні ситуації між особистими інтересами працівників та вимогами організацій, фактично Бернард розглядав неформальні організації, як механізм адаптації людини до бюрократичного середовища.

Бернард, у своєму підході, одним із перших відмовився від уявлень про організацію, як виключно раціональну та повністю контрольовану систему, його концепція наголошує на тому, що всередині будь-якої формальної інституції неминуче формуються неофіційні мережі впливу. Саме ці неформальні структури часто визначають реальний механізм ухвалення рішень значно більше, ніж офіційні регламенти.

Американський економіст Д. Норт, що є дослідником неоінституціоналізму пояснював неформальні організації зі своєї призми, у своїй праці «Institutions, Institutional Change and Economic Performance» [67] Норт сформулював одну з ключових концепцій неоінституціоналізму – концепцію інститутів як «правил гри» у суспільстві. На відміну від класичних підходів, які зосереджені на формальних державних структурах та юридичних механізмах, Норт розкрив ширше розуміння інституційного порядку. Він визначив інститути, як створені людьми обмеження, що структурують політичну, а також економічну та соціальну взаємодію. Через таке бачення інститути формують систему координат, у межах якої діють політичні актори, організації та окремі індивіди.

Норт поширює ключове твердження про те, що політичний процес визначається не лише офіційними законами, вони створюють зовнішню нормативну рамку функціонування системи, але реальна поведінка політичних акторів залежить від неформальних обмежень – звичаїв, традицій, моральних норм, практик взаємодії, які існують всередині суспільства або ж окремих політичних групах. І саме ці неформальні правила, визначають реальне застосування формальних законів на практиці.

Однак дослідник підкреслював, що формальні правила можуть досить швидко зазнавати змін, через законодавчі реформи або політичні трансформації, в той час, як неформальні інститути мають набагато вищу стійкість. Це пов’язано із тим, що неформальні інститути формуються історично, передаються через політичну культуру та закріплюються у щоденних практиках. Отже, навіть після радикальних політичних реформ

суспільство нерідко продовжує функціонувати за старими неформальними принципами. В такому випадку існування офіційних норм може зводитись лише до декларативного, а реальний механізм ухвалення рішень визначатись неформальними мережами та практиками.

Концепція взаємозв'язків між інститутами та організаціями посідає у Норта важливе місце. Якщо інститут це «правила гри», то організації виступають «гравцями», які діють у межах цих правил. Однак Норт наголошував на тому, що організації не лише підкоряються інституційним нормам, а й активно впливають на їх формування та трансформацію. Саме через діяльність політичних груп, бюрократичних еліт, економічних корпорацій або неформальних об'єднань закріплюються нові практики, які з плином часу можуть трансформуватись у стійку неформальні інститути.

В такому контексті неформальні організації відіграють особливу роль, оскільки саме вони часто виступають творцями та носіями неписаних правил політичної поведінки. В середині таких груп формуються механізми лояльності, взаємних зобов'язань а також неофіційного розподілу впливу, і навіть якщо ці практики не мають закріпленого юридичного впливу, вони фактично визначають функціонування політичної системи.

Підхід Норта є важливим для пояснення чому однакові формальні інститути можуть діяти по-різному в різних країнах. Наявність подібних механізмів: конституції, парламенту чи виборчого процесу, сама по собі не гарантує однаковість характеру політичного процесу, через те, що реальне функціонування інститутів, залежить від неформальних правил, що існують всередині суспільства або політичної еліти. Саме тому аналізуючи сучасні політичні системи, необхідно звертати увагу на діяльність неформальних структур, які формують латентні механізми ухвалення рішень.

У цьому контексті принциповим для нашого дослідження є розмежування понять «неформальний інститут» та «неформальна організація», які в науковій літературі часто помилково використовуються як взаємозамінні. Спираючись

на методологію неоінституціоналізму, слід чітко зафіксувати, що інститути – це «правила гри» (рамкові обмеження, звичаї, традиції, неписані норми чи корупційні практики), тоді як організації – це «гравці» (конкретні групи людей, коаліції, мережі чи об'єднання, які мають структуру, спільні цілі та прагнуть виграти у цій грі). Таким чином, неформальні організації діють у межах або всупереч формальним інститутам, використовуючи при цьому неформальні інститути (правила) як інструменти політичного впливу, проте вони ніколи не є тотожними самим правилам.

Наступною концепцією розвитку неформальних інститутів стала праця дослідників Г. Гельмке та С. Левіцького «Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America» [48]. Саме ці дослідники запропонували одну з найбільш системних класифікацій взаємодії формальних та неформальних інститутів у політичному процесі. На відміну від підходів, які розглядали неформальні практики лише як прояв корупції або дисфункції держави, Гельмке та Левіцькій доводили, що неформальні інститути можуть виконувати різні функції щодо формальної системи – від підтримки до прямого підриву офіційного порядку.

Для пояснення взаємозв’язку формальних та неформальних мереж, дослідники створили класичну матрицю взаємодії цих інститутів, яка базується на двох критеріях: ефективності формальних правил та характері впливу неформальних інститутів на офіційну систему. Перший тип – це компліментарні (доповнюючі) неформальні інститути, вони виникають у тих випадках, коли формальні правила в цілому ефективні, а неформальні практики лише допомагають покращити їх функціонування. Такі інститути не суперечать офіційному порядку, а навпаки підсилюють його. До прикладу, неформальні домовленості між політичними акторами можуть сприяти швидкому досягненню компромісів у парламентській системі або підтримувати політичну стабільність у кризових ситуаціях. В такому типі неформальні правила

виступають, як механізм адаптації формальних структур до реальних умов політичного процесу.

Другій тип – субстиційні (підміняючі) неформальні інститути. Такий тип формується тоді, коли формальні правила є слабкими або неефективними, а неформальні механізми фактично змінюють їх функції. У таких умовах офіційні інститути існують лише формально, тоді як реальна координація політичного життя здійснюються через неофіційні мережі взаємодії. Прикладом такого типу можуть бути клієнтелістські зв'язки, патронажні системи або неформальні механізми розподілу ресурсів у державах із низьким рівнем інституційної активності. Субституційні інститути зазвичай виникають, як реакція громадськості на неспроможність державних структур забезпечити виконання своїх функцій.

Третій тип – акомодаційні (поступливі) неформальні інститути, такі інститути з'являються у випадках, коли формальні правила є чинними та ефективними, однак окремі політичні гравці використовують неформальні практики для пом'якшення або обходу офіційних норм без прямого руйнування системи. Такі інститути дозволяють пристосовувати формальні правила до політичної реальності. Наприклад, усередині бюрократичних структур можуть існувати неофіційні домовленості щодо порядку ухвалення рішень або внутрішнього розподілу впливу, які не скасовують формальних процедур, але змінюють їх практичне застосування.

Четвертий тип – конкуруючі неформальні інститути, такий тип інститутів виникає тоді, коли неформальні правила прямо суперечать формальним нормам та підривають їхнє функціонування. Тоді між офіційною та неофіційною системою виникає конфлікт. Подібні інститути, зазвичай характерні для корупційних практик, тіньових політичних мереж або закритих елітних груп, діяльність яких йде на противагу офіційним законам, але визначає механізм, що ухвалює рішення. Конкуруючі інститути утворюють механізм «подвійної

влади», коли формально існує одна система правил, а реально політичний процес функціонує за іншими принципами.

Класифікація Гельмке та Левіцького розглядає неформальні інститути не лише як негативне або девіантне явище, а як повноцінний елемент політичної системи, їхній підхід демонструє, що неформальні організації та практики можуть на різних рівнях взаємодіяти з формальними інститутами, одночасно підтримуючи їх, компансуючи слабкість або руйнувати офіційні мережі впливу.

Для глибшого розуміння природи неформальних організацій у політичній сфері необхідно систематизувати їх за чіткими критеріями поділу. Оскільки у сучасній політичній науці відсутня єдина уніфікована типологія, доцільно класифікувати ці структури за трьома ключовими ознаками: характером внутрішніх зв'язків, рівнем доступу до владних ресурсів та ступенем легальності діяльності. (Таблиця 1)

У сучасному розумінні неформальні організації розглядаються як відкриті соціальні системи, що функціонують паралельно до формальних інституцій або всередині них. Вони можуть проявлятися у вигляді дружніх об'єднань, професійних неформальних мереж, громадських ініціатив чи політичних рухів, які не мають офіційного статусу [76, с. 87].

Варто виокремити поняття «латентних організацій» підґрунтям для цієї типології слугувала праця американського соціолога Р. Мертона, у межах якої він запропонував, у контексті структурно-функціонального підходу, розмежування маніфестних та латентних функцій соціальних структур [60]. Маніфестними він іменував усвідомлені наслідки діяльності організацій, а латентними приховані, або ж неофіційні та ненавмисні наслідки функціонування. Такий підхід дозволяє аналізувати діяльність організацій, не лише через формально визначені цілі, але й через приховану мотивацію впливу на процес прийняття рішень.

У межах концепції Мертона особливого значення набуває необхідність відокремлення офіційної «вивіски» організації від її реального політичного

ефекту. Формально організація може декларувати суспільно корисні або нейтральні цілі, однак її фактична роль у політичній системі являється набагато складнішою. Наприклад, think tanks або експертні центри у публічному просторі позиціонуються як незалежні осередки аналітики та науково-експертної підтримки державної політики. До їх маніфестної функції відноситься вироблення рекомендацій, консультування органів влади, а також проведення досліджень, однак з призми Мертона цього недостатньо для повного соціологічного аналізу. Потрібно також усвідомлювати латентні функції подібних структур – тобто приховані наслідки, які не декларуються офіційно.

Латентна функція таких організацій може бути проявлена в просуванні інтересів окремих груп, через механізм «експертного» впливу, формально незалежні аналітичні центри нерідко фінансуються великим бізнесом або ж політичними фондами, це в свою чергу, створює очевидну можливість прихованого лобіювання певних рішень.

В такому випадку експертний дискурс перетворюється на інструмент легітимації інтересів конкретних груп, під виглядом нейтральної аналітики, це становить латентний аспект діяльності організації – неофіційний механізм впливу, який приховується формальними цілями.

Подібними чином можна окреслити діяльність лобістських структур, маніфестно вони можуть декларувати представництво інтересів окремих соціальних груп або участь у демократичному процесі через комунікації між суспільством та державою, однак їх латентною функцією являється формування закритих каналів доступі до політичної еліти або ж концентрація ресурсів у руках вузьких груп інтересів – це створює загрозу нерівних умов впливу на державну політику. Такими чином навіть офіцінідемократичні інтрументи представництва можуть містити в собі інструмент прихованого політичного контролю.

Концепція латентних функцій дає усвідомлення, чому окремі неформальні організації зберігають вплив навіть за відсутності формальних владних повноважень, їх основним важелем впливу є не інституційна позиція, а здатність створювати приховані мережі координації, та використовувати свій вплив задля забезпечення власних інтересів на політичному полі.

Основним аспектом класифікування прихованих організацій є відсутність прозорості їх діяльності та свідоме маскування реальних цілей та механізмів функціонування. У науковому дискурсі вони розглядаються як складова ширшого феномену неформальних інститутів і «тіньової політики», що діє паралельно або в симбіозі з формальними структурами влади та управління. Їх специфіка полягає не лише у відсутності формальної легітимації, а й у прагненні залишатися невидимими для широкого загалу, що ускладнює як їх ідентифікацію, так і дослідження [6].

Політолог Д. Ведель розглядала концепцію прихованих організацій через поняття «тіньових еліт», вони діють паралельно з формальними групами впливу, та несуть свій політичний та економічний вплив [87]. Центральним елементом її концепції є поняття «flexians» – так званих «гнучких індивідів-брокерів», на відміну від класичних політичних еліт, які функціонували в межах чітко визначених інституційних ролей, flexians діють одночасно у кількох секторах – державному, приватному, експертному та громадському. Вони можуть поєднувати ролі урядових радників, представників аналітичних центрів, консультантів приватних корпорацій, членів міжнародних організацій або медійних експертів. Завдяки своїй багатовекторності вони створюють специфічний тип сучасної неформальної влади.

Дослідниця наголошує, що flexians не утворюють класичної організації з формально визначеною структурою чи членством, передусім їх вплив базується на особистих зв’язках та можливості одночасно діяти у різних інституційних просторах. Ключове значення в таких мережах має здатність виступати

посередником між різними центрами влади. Саме тому дослідниця називає їх «брокерами впливу», які координують інтереси різних груп.

Особливість flexians полягає у тому, що вони постійно змінюють інституційні ролі в залежності від ситуації, одна й та сама особо може брати участь у розробці державної політики, як урядовий радник і одночасно співпрацювати з приватними корпораціями, як консультант, а також виступати в медіа як «незалежний експерт». Така мобільність забезпечує монополізацію впливу flexians, однак створює розмитість меж між публічним та приватними інтересами, формально така діяльність може залишатися легальною, але фактично вона ускладнює визначення того, чиї інтереси представляє конкретний актор у процесі ухвалення рішень.

Ключовою проблемою у концепції Ведель, постає саме розмивання підзвітності демократичної держави. Класична демократична модель передбачає чітке розмежування між державними службовцями, приватним бізнесом та громадськими структурами, а також прозорі механізми прийняття рішень, в той час як flexians функціонують у «сірій зоні» між цими секторами. Через це стає складно встановити хто саме ухвалює рішення та хто несе політичну відповідальність за їх наслідки.

Суттєвим аспектом є також зв’язок прихованих організацій із феноменом «тіньової політики». У науковій літературі під цим поняттям розуміють сукупність неформальних практик і механізмів, таких як корупція, непотизм, фаворитизм і лобізм, які не закріплені у правових нормах, але фактично визначають процес прийняття рішень [14]. В практичному контексті саме ці практики формують основу діяльності прихованих організацій, які використовують їх як інструменти впливу та контролю.

Приховані організації відзначаються своєю мережевістю та децентралізованістю, на відміну від формальних організацій із чіткою ієрархією. Такі структури скоріше будуть функціонувати як гнучкі мережі, що ґрунтуються на особистих зв’язках, довірі та взаємних зобов’язаннях. Це

дозволяє їм адаптуватися до змін у середовищі та уникати зовнішнього контролю. Як зазначається в сучасних дослідженнях неформальних інститутів, їхня «невидимість» є однією з ключових умов ефективності, оскільки вона забезпечує можливість діяти поза межами формальних обмежень [5].

Аналізуючи градацію неформальних структур за ступенем їхньої публічності, особливе місце слід відвести категорії таємності, соціологічне обґрунтування якої заклав Г. Зіммель у праці »The Sociology of Secrecy and of Secret Societies» [78]. На відміну від традиційного розуміння таємності, як виключно технічного приховування інформації, Зіммель розглядав її як окрему форму соціальної організації та механізм побудови влади всередині групи.

Таємність у концепції Зіммеля, це не випадкова характеристика окремих організацій, а фундаментальний принцип соціальної взаємодії, який створює особливий тип колективної структури. Соціолог підкреслював, що будь-яке суспільство функціонує через нерівномірний розподіл інформації: одні групи мають доступ до знання, тоді як інші залишаються поза межами цього доступу. Саме контроль над інформацією формує специфічну систему влади та підпорядкування. В такому контексті таємність стає інструментом політичної організації, оскільки дозволяє певним групам концентрувати вплив через монополію на приховане знання.

Зіммель вважав, що таємні організації створюють альтернативну ієрархію всередині суспільства. Формально політична система може функціонувати через офіційні інститути, закони або ж адміністративні механізми, проте паралельно виникають закриті структури, у яких реальний вплив визначається не формальною посадою, а ступенем доступу до прихованої інформації та внутрішніх каналів комунікації. В межах таких груп формується власна система статусів, довіри та авторитету, яка часто існує незалежно від офіційної владної вертикалі. Саме тому таємні структури здатні функціонувати, як паралельні центри впливу, що мають автономний механізм координації та ухвалення рішення.

Концепція дослідника має особливе значення для аналізу сучасних неформально елітних структур. Через її призму неформальні організації розглядаються не просто як групи з обмеженим доступом, а як специфічні форми соціальної взаємодії, побудовані на контролі над інформацією. В таких структурах саме володіння прихованими знаннями та доступ до внутрішніх каналів комунікації стають джерелом політичного впливу.

Таємність, у концепції Г. Зіммеля не другорядна характеристика організації, а окремий соціальний механізм влади, вона забезпечує автономію групи від зовнішнього контролю та формує внутрішню єдність еліти через спільне володіння прихованою інформацією. Тому таємні організації розглядаються як сособливий тип неформальних структур, у яких прихованість стає основою політичного впливу та внутрішньої координації.

Таким чином, неформальні організації виступають автономними, суб'єктними «гравцями» у політичному процесі. Натомість такі явища, як клієнтизм, непотизм чи кулуарні домовленості, є не самостійними акторами, а виключно неформальними інститутами – специфічними «правилами гри» та інструментами, за допомогою яких ці організації здійснюють прихований вплив на прийняття рішень

1.2. Функції та теоретичні моделі діяльності неформальних організацій

Неформальні організації, попри відсутність офіційного статусу, виконують широкий спектр функцій, які часто є не менш значущими, ніж функції формальних інституцій. Їх діяльність охоплює як внутрішньоорганізаційні процеси, так і зовнішній вплив на політичне середовище, що дозволяє розглядати їх як повноцінних акторів політичної системи.

Однією з ключових функцій неформальних організацій є консультативна, що полягає у наданні рекомендацій, експертних оцінок та аналітичної підтримки особам, які приймають рішення. У межах цієї функції неформальні групи, зокрема елітні кола та інсайдерські мережі, виступають як неофіційні консультативні органи, які можуть суттєво впливати на формування

політичного курсу. Як зазначає Г. Мінцберг, значна частина стратегічних рішень в організаціях формується не лише через офіційні канали, а й через неформальні консультації між впливовими акторами [63]. У політичному контексті це проявляється у функціонуванні так званих «кухонних кабінетів» або неформальних радників, які не мають формального статусу, але володіють значним впливом.

Наступною важливою функцією є лобізм, який у випадку неформальних організацій набуває специфічного характеру. На відміну від інституціоналізованого лобізму, що регулюється правовими нормами, неформальні лобістські практики здійснюються через особисті зв'язки, кулуарні домовленості та мережеві взаємодії. Як підкреслює Р. Даль, політична система є ареною конкуренції різних груп інтересів, і саме доступ до центрів прийняття рішень визначає ефективність впливу [37]. У цьому контексті неформальні організації, зокрема інсайдерські групи, мають перевагу, оскільки їхні члени безпосередньо інтегровані у процес прийняття рішень.

В українських реаліях проблема неформального лобізму набуває особливої актуальності. Дослідники зазначають, що значна частина політичних рішень формується через неформальні канали впливу, що пов'язано з недостатнім рівнем інституціоналізації лобістської діяльності [9]. Це створює умови для функціонування прихованих організацій, які використовують неформальні механізми для просування своїх інтересів, часто у спосіб, що не підлягає публічному контролю.

Третьою важливою функцією є інформаційний контроль, який полягає у збиранні, обробці, інтерпретації та поширенні інформації. У сучасному суспільстві інформація виступає ключовим ресурсом влади, і контроль над інформаційними потоками стає одним із основних інструментів впливу. Як зазначає М. Кастельс, у мережевому суспільстві влада реалізується через здатність контролювати комунікаційні процеси [32]. Неформальні організації, особливо інсайдерські групи, мають привілейований доступ до внутрішньої

інформації, що дозволяє їм формувати інформаційні порядки денні, впливати на прийняття рішень і навіть маніпулювати громадською думкою.

Окрім цього, інформаційний контроль може проявлятися у селективному поширенні інформації, створенні неформальних каналів комунікації та використанні інсайдерських даних для досягнення стратегічних цілей. У цьому контексті неформальні організації виступають як своєрідні «інформаційні хаби», що акумулюють і розподіляють інформаційні ресурси.

Четвертою функцією є координація мереж, яка полягає у забезпеченні взаємодії між різними акторами, групами та інституціями. Неформальні організації часто виконують роль посередників, які з'єднують різні елементи соціальної системи, сприяючи узгодженню дій і координації інтересів. У політичному вимірі координація мереж проявляється у здатності неформальних організацій об'єднувати різні групи інтересів, забезпечувати комунікацію між ними та сприяти формуванню коаліцій. Це особливо важливо в умовах складних і багаторівневих політичних систем, де ефективна взаємодія між акторами є необхідною умовою стабільності та розвитку.

Теоретичні моделі неформальних організацій, варто розглянути покликаючись на уже згаданих дослідників, базується теоретичне підґрунтя на працях Ч. Бернарда, який довів неминучість виникнення неформальних організацій у формальних структурах, та Д. Норта, який класифікував їх через призму неформальних інститутів. Специфіку їх прихованого впливу розкриває Р. Мертон, через концепцію латентних функцій, а крайня форма закритості – таємні товариства є визначеною німецьким філософом та соціологом Г. Зіммелем.

Теоретичні моделі діяльності неформальних організацій у політичному просторі ґрунтуються на аналізі їхніх каналів і форм взаємодії з політичними процесами. У сучасній політичній науці ці організації розглядаються як специфічні актори, які, не маючи формально закріпленого статусу, здатні здійснювати суттєвий вплив на прийняття рішень, формування політики та

функціонування владних інститутів. Їхня діяльність відбувається через систему прямих і непрямих каналів взаємодії, що дозволяє говорити про багаторівневу і гнучку модель впливу.

Прямі канали взаємодії передбачають безпосередній контакт із суб'єктами політичної влади та участь у процесах прийняття рішень. До таких каналів належать неформальні консультації, участь у закритих зустрічах, кулуарні переговори, а також включення представників неформальних груп до складу дорадчих чи експертних структур. Як підкреслює Г. Мінцберг, значна частина управлінських рішень формується через неформальні комунікаційні мережі, які функціонують паралельно до офіційних процедур [64]. У цьому сенсі інсайдерські групи є ключовими провідниками прямих каналів впливу, оскільки вони інтегровані у внутрішню структуру організацій і мають доступ до процесу ухвалення рішень.

Прямі форми взаємодії також включають неформальний лобізм, що здійснюється через особисті контакти, довірчі відносини та неофіційні домовленості. На відміну від інституціоналізованих форм лобіювання, такі практики не підлягають формальному регулюванню, але можуть мати значно більший вплив через їхню прихованість і гнучкість. Як зазначає В. Нестерович, у країнах із недостатньо розвиненими механізмами правового регулювання лобізму саме неформальні канали стають домінуючими у взаємодії між групами інтересів і владою [9].

Непрямі канали взаємодії, на відміну від прямих, не передбачають безпосереднього контакту з центрами влади, але опосередковано впливають на політичні процеси. Одним із ключових механізмів тут є формування громадської думки. Неформальні організації можуть використовувати соціальні мережі, медіа, експертні спільноти та громадські ініціативи для поширення певних ідей, цінностей і наративів, які в подальшому впливають на політичні рішення.

У теоретичному плані можна виокремити кілька моделей взаємодії неформальних організацій із політичними процесами. По-перше, це модель інтегрованого впливу, коли неформальні структури діють у тісному зв'язку з формальними інститутами, доповнюючи їхню діяльність і забезпечуючи ефективну комунікацію. По-друге, модель паралельного функціонування, за якої неформальні організації створюють альтернативні канали впливу, що існують незалежно від офіційних структур. По-третє, модель конкурентного впливу, коли неформальні організації вступають у конфлікт із формальними інститутами, намагаючись змінити або підпорядкувати їхню діяльність [48].

Окрему увагу слід приділити гібридним формам взаємодії, які поєднують елементи прямих і непрямих каналів. У сучасних політичних системах такі форми стають дедалі поширенішими, оскільки дозволяють неформальним організаціям одночасно впливати на різні рівні політичного процесу. Наприклад, елітні кола можуть поєднувати прямий вплив через особисті контакти з політичними лідерами та непрямий вплив через медіа або експертні мережі.

Теоретичні моделі діяльності неформальних організацій демонструють, що їхній вплив на політичні процеси здійснюється через складну систему прямих і непрямих каналів взаємодії. Ці канали включають як безпосередню участь у прийнятті рішень, так і опосередкований вплив через інформаційні, соціальні та мережеві механізми. Розуміння цих моделей є ключовим для аналізу сучасних політичних систем, у яких неформальні організації виступають невід'ємною складовою процесу владарювання.

Аналіз функціонального репертуару та каналів впливу неформальних організацій дозволяє відійти від їх абстрактного переліку та концептуалізувати особливості їхнього функціонування в межах конкретних політичних систем. Особливу специфіку цей процес має в транзитивних політичних системах, що перебувають у стані трансформації. У таких умовах неформальні організації найчастіше діють не як комплементарні елементи, а як субституційні або

конкуруючі структури. Слабкість формальних демократичних інститутів та інституційні лакуни призводять до того, що саме неформальні мережі, елітні кола та латентні брокери перебирають на себе функції реального розподілу ресурсів та формування політичного порядку денного. Замість легального лобізму чи публічної експертизи, домінуючою стає модель кулуарного узгодження інтересів, де контроль над інформаційними потоками та закритими каналами комунікації важить більше, ніж офіційні повноваження державних органів

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ

2.1. Неформальні групи у ранніх політичних системах

Неформальні групи не є новітнім феноменом, їх функціонування в контексті минулих років виступає первинною формою політичної інтеграції. Досліджуючи генезу даного феномену, необхідно проаналізувати архаїчні та традиційні форми неформальних груп, які заклали підвалини прихованих механізмів ухвалення рішень. Вони базувались на принципах звичаєвого права, особистих зв'язків і вірою в унікальність знань, якими володіла окрема неформальна група. У більш ранньому контексті важливу роль для впливу неформальних груп відігравала сакральна інтерпретація знань, вважалось, що певні особи володіли селективною інформацією, що доступна тільки їм, також тут відігравав роль релігійний чинник.

Вагомими групами в такому контексті можна виділити жерців та пророків, вони функціонували у багатьох стародавніх державах, маючи вплив на координацію рішень правителів, жерці грали роль посередників між політичним та світським порядком. Британська дослідниця М. Бойс зазначає, що у традиційних суспільствах релігійний чинник не був відділений від політичного, а отже ті хто володіли ним мали вагомі важелі впливу на владу [56].

На території давнього Ірану ключовою неформальною групою впливу можна вважати проповідників вчення Зороастризму, вчення базується на протиставленні сил добра та зла [56] таким чином влада не обмежується лише інституційними порядками, а також включає в себе фактор морально-космічного порядку. Ключову роль у функціонуванні цієї системи відігравали жрецькі групи – магів, вони тлумачили священні тексти, були носіями сакральних знань, а також не входячи до політичної верхівки визначали, які дії правителя відповідали «праведному» статусу, а які ні [56]. Їх непрямий вплив

на політичну еліту, зумовлювався тим, що лише вони здатні інтерпретувати релігійні тексти.

У Ахеменідській імперії, зороастризм сприяв формуванню складної системи взаємодії між формальними та неформальними структурами. Офіційна влада царя залежала від патримоніальної бюрократії [19], однак її стабільність значною мірою диктувалась підтримкою релігійних еліт та місцевих соціальних груп. Таким чиному формувалась мережа неформальних зв'язків, у межах якої політичні рішення узгоджувались через традицію та релігійні норми [71].

Особливістю функціонування зороастризму було те, що він забезпечував не лише легітимацію влади, але й одначасно регулював норми поведінки, як правителя так і підданих. Жерці визначали етичні рамки політчної діяльності, формували уявлення про справедливість та відповідальність, і створювали механізми соціального контролю. Це призвело до того, що релігійні норми були важливішими за формальні закони, а їхні носії ставали неформально, ключовими суб'єктами політики [39]. Зороастризм в стародавню добу являв собою ключову мережу впливу, що забезпечувала як соціальні та і політичні норми, в випадку останнього, вони закріплювали свій статус неформального чинника на прийняття політичних рішень.

Подібна система панування неформального прояву влади також присутня у стародавній Індії, кастовий поділ, що є ключовим аспектом розподілу влади, виокремлював групу брахманів. Вони посідали найвище місце у ієрархії індійського суспільства, зокрема тому що вважаються пов'язаними з сакральними знаннями та ритуальними практиками, їх роль як і у зороастрійців, була присвячена трактуванню релігійних текстів. Французький соціолог Л. Дюмон вважає, що саме через контроль над символічним і релігійним порядком брахмани формували ієрархічну структуру суспільства, в якій політична влада підпорядковувалася духовній [38].

Формально влада у давній Індії належали іншій касті – кшатріям, які були правителями та воїнами, проте її легітимність напряму залежала від брахманів.

Жоден правитель не визнавався законним без проведення відповідних ритуалів і благословення жерця. В цьому контексті можна виділити взаємозалежну ситему, де брахман виступає неформальним регулятором політичної влади [82]. Окрім того, жоден правитель не мав права приймати вагомі рішення без радництва брахмана, вони виступали радниками, які часто координували правителя, покладаючись на зв'язок із «вищими силами».

Брахмани в Давній Індії не володіючи формальною політичною владою, фактично визначила її зміст і межі. Їхній вплив базувався на монополії на знання, сакральному авторитеті та здатності формувати нормативний порядок суспільства, що робить їх одним із найяскравіших прикладів взаємодії релігії та політики в ранніх державних утвореннях. Також брахманам було надано фактичне право вето, статус правителя напряму залежав від їх одобрення, а отже вони могли не допустити його до прийняття політичних рішень.

Отже, закриті релігійні корпорації (від давньоіндійських брахманів до слов'янських волхвів) історично виступали першими сталими прототипами неформальних організацій. Через монополію на сакральне знання та кулуарне консультування правителів вони безпосередньо конструювали простір політичних рішень у ранніх державах

На теренах слов'янських суспільств особливий тип неформальних груп впливу становили волхви. Вони поєднували функції жерців, провидців, хранителів традиції та радників, а їхній вплив ґрунтувався не на формалізованій владі, а на сакральному авторитеті та довірі громади. На відміну від інституціоналізованого жрецтва, що було притаманне Індії, волхви діяли в умовах менш розвиненої політичної організації, де межа між релігійною, соціальною та політичною сферами була практично відсутня [77, с. 87].

Волхви були носіями сакрального знання, яке включало тлумачення природних явищ, календарних циклів, ритуалів і пророцтв. Завдяки монополії на знання про «волю богів» вони могли опосередковано впливати на політичні рішення: рекомендувати або застерігати правителя щодо певних дій, проводити

ритуали для легітимації влади та прогнозувати наслідки важливих подій [7]. Їхній авторитет ґрунтувався на довірі громади та ритуальному досвіді, а не на формальних владних повноваженнях.

Особливістю волхвів було те, що їхня сила залежала від віри суспільства у їхнє знання. На відміну від управлінської або військової еліти, вони не мали матеріальних ресурсів, проте могли значно впливати на політику через символічний та моральний авторитет. Цей феномен добре пояснює концепція традиційного панування М. Вебера, де легітимність влади ґрунтується на звичаях, релігійних уявленнях та авторитеті, а не на формальних правилах [86].

Яскравим прикладом латентного впливу носіїв сакрального знання на систему ухвалення рішень є літописна сюжетна лінія про взаємодію князя Олега з волхвами [12]. У контексті політичної науки це свідчить про те, як ірраціональний страх перед пророцтвом змусив верховного правителя змінити свою реальну військову та політичну поведінку, спонукавши його до повної відмови від використання конкретного стратегічного ресурсу – бойового коня.

Волхви формували рамки допустимого політичного рішення, забезпечували сакральну легітимацію влади та виступали посередниками між правителем, суспільством і традиціями. Латентні механізми їхнього впливу реалізовувалися через пророчі послання, символічну легітимацію дій та страх і довіру, які вони вселяли правителям. Такий підхід можна охарактеризувати психологічним механізмом впливу, коли рішення правителя грунтуються на тих ідеях, які йому пророкують волхви.

Ще однією унікальною формою неформальних груп були радники при дворах правителів, які, не маючи чітко закріпленого статусу в офіційній ієрархії, фактично впливали на прийняття політичних рішень. Радники при дворах формувалися на основі особистої довіри, родинних зв’язків або соціального статусу, що є типовою ознакою неформальних груп. На відміну від формальних інститутів, їх діяльність не регулювалася чіткими нормами чи законами, а базувалася на неофіційних правилах, традиціях і персональних

відносинах. У контексті ранніх політичних систем це означало, що вплив радників часто залежав не від їх формальної посади, а від близькості до правителя та здатності формувати його політичне бачення.

Особливістю придворних радників було те, що вони виступали посередниками між правителем і різними соціальними групами. У багатьох випадках саме через них здійснювався доступ до влади, що створювало передумови для формування закритих елітних мереж. Подібні мережі можна розглядати як ранні форми політичних клієнтелістських структур, де рішення приймалися в межах вузького кола осіб, а не через публічні або інституціоналізовані механізми. Дослідження середньовічних управлінських систем, зокрема діяльності королівських агентів, демонструють, що такі мережі з часом ставали більш структурованими і включали представників місцевої аристократії, що посилювало їх вплив на політику [45].

Через особисті зв’язки радника та правителя, вплив радника був набагато ширшим, він грунтувався на довірі, та його авторитетності в очах правителя, це дозволяло, як просувати свої ідеї для прийняття політичних рішень, ще задовго до їх озвучення, так і коригувати політичну ситуацію в державі в цілому.

Своєрідну специфіку у контексті дослідження неформальних практик мало Середньовіччя. Варто наголосити, що самі по собі духовно-лицарські ордени (зокрема, Тамплієри чи Іоанніти) виступали як максимально формалізовані інституції тогочасного політичного простору. Вони створювалися на основі офіційних папських булл, мали жорсткі письмові Статути та чітку ієрархічну структуру. Проте для політичної науки інтерес становлять не самі ордени, а неформальні мережі впливу та кулуарні дорадчі кола, які формувалися всередині цих структур або через їхніх представників при дворах європейських монархів. Саме такі латентні канали комунікації та кулуарне фінансове лобіювання визначали їхню реальну участь у боротьбі за владу[85, с. 34].

Особливість духовно-лицарських орденів було поєднання сакральної легітимності, військової сили та економічних ресурсів. Представники орденів

нерідко виконували роль неофіційних радників монархів та дипломатичних посередників, завдяки високому рівню довіри з боку правителів члени орденів були наділені доступом до закритих політичних обговорень і могли впливати на формування стратегічних рішень через персональні контакти та неформальні консультації [73, с.56]. Подібний вплив не завжди мав юридичне підгрунтя, проте саме він створював мережі кулуарної координації між церковною, військовою та політичною елітою.

Показовим у цьому контексті, є приклад ордену Тамплієрів у XIII-XIV століттях, формально орден виконував функції захисту паломників та участі у хрестових походах, проте паралельно він накопичив значні фінансові ресурси, створив широку мережу земельних володінь і фактично сформулював одну з найрозвиненіших фінансово-управлінських систем середньовічної Європи [23, с.112]. Через своїх представників при королівських дворах тамплієри брали участь у фінансовому забезпечені монархії та кредитуванні правителів. Саме такі канали впливу забезпечували їм політичну роль, яка виходила за межі офіційного релігійно-військового статусу.

Подібним було й функціонування Ордену Святого Іоанна, вони в свою чергу завдяки розгалуженим міжнародним контактам та високому авторитету виступали посередниками між різними політичними центрами. Їх вплив реалізовувався через дипломатичні місії, участь у переговорах, контроль над логістичними та торговельними маршрутами, а також через неформальне консультування монархів щодо військових кампаній і зовнішньополітичної стратегії [23, с.45-47].

Незважаючи на формалізований статус лицарських орденів Середньовіччя, саме в середині цих структур та навколо них формувались неформальні мережі впливу, закриті дорадчі кола та латентні механізми політичної координації, завдяки монополії на стратегічно важливу інформацію та ресурсну перевагу, вони здійснювали непрямий, однак суттєвий вплив на політичний процес.

Проаналізувавши кілька неформальних організацій стародавнього та середньовічного світу, можна виділити основні наявні елементи їхньої форми та участі у прийнятті політичних рішень.

Традиційні суспільства надавали неформальним колам право сакрального посередництво, що здійснювалося через релігійні ідеї, вони часто обґрунтовувалися через апеляцію до божественної волі, інтерпретація якої перебувала в руках вузького кола осіб. Це створювало ситуацію, коли носії сакрального знання фактично визначали межі допустимого політичного вибору правителя [13, с.112]. Це було пов’язано з нерозривним зв’язком між політикою та релігією. Також особливості традиційних суспільств було те, що жерці трактували етично-моральні норми надаючи їм ваги для усього суспільства.

Індійська культура діяла також через легітимаційну форму участі, без брахмана визнання правителя було неможливим, що створювало співзалежність і неформально наділяла жерця правому обирати лідера.

Волхви ж реалізовували участь у політичному процесі через пророцтва, ритуали та символічні дії, що формували уявлення про можливі наслідки тих чи інших рішень [17, с. 87].

Жерці, брахмани та волхви відзначились авторитетом впливу на основі сакральних та соціальних механізмів, їх вплив не мав прямого підґрунтя, а реалізовувався опосередковано, однак з вагомою формою участі через механізми пророцтва, легітимацій та контролю знань.

Радник в свою чергу діяли на основі особистої довіри та соціальних зв’язків, здійснювали безпосередній вплив на процес ухвалення політичних рішень. Вони брали участь у формуванні стратегій, аналізі інформації та визначенні політичного курсу держави, виступаючи посередниками між правителем і різними соціальними групами [10, с. 156]. У таких умовах рішення часто приймалися в межах вузького кола осіб, що свідчить про існування ранніх форм неформальних політичних мереж.

Отже, основними формами і способами участі неформальних груп у прийнятті рішень у ранніх політичних системах були сакральне посередництво, інтерпретація норм, ритуальна легітимація, прогностичний вплив, дорадча діяльність та участь у реалізації політичних рішень. Незважаючи на відсутність формального статусу, ці групи визначали межі допустимого політичного вибору, забезпечували легітимність влади та формували зміст політичного процесу, що дозволяє розглядати їх як ключових суб'єктів влади у ранніх державних утвореннях.

2.2 Особливості діяльності неформальних організацій у модерну епоху

У модерну епоху діяльність неформальних організацій зазнає суттєвої трансформації, це пов'язано з розвитком державних інститутів, бюрократії та публічної політики. Водночас, попри формалізацію політичних структур, елітні групи як різновид неформальних організацій не лише зберігають свій вплив, а й адаптуються до нових умов, формуючи специфічні механізми участі у прийнятті рішень. У цьому контексті елітні групи виступають як замкнуті або напівзамкнуті об'єднання осіб, які мають доступ до ресурсів влади, інформації та соціального капіталу, що дозволяє їм здійснювати вплив на політичні процеси поза межами формальних інституцій [2, с. 142].

Елітні групи, як неформальна структура мають особливий механізм впливу, а саме – мережевість. На відміну від більш ранніх форм неформальних об'єднань, модерні еліти формуються не лише на основі родинних або сакральних зв'язків, а й через професійні, освітні та політичні контакти. Це створює складну систему горизонтальних і вертикальних зв'язків, у межах якої відбувається обмін інформацією, координація дій та узгодження політичних позицій. Як зазначає В. Парето, еліта характеризується здатністю концентрувати ресурси та впливати на суспільство завдяки своїм організаційним можливостям і доступу до влади [69, с. 67].

Основною характеристикою елітних груп є їхня здатність до неформальної координації політичних рішень. У модерних державах значна частина рішень

формується не лише в офіційних органах влади, а й у межах закритих дискусій між представниками політичної, економічної чи інтелектуальної еліти. Такі обговорення можуть відбуватися у клубах, неформальних зустрічах або спеціалізованих об'єднаннях, де виробляються стратегічні підходи до вирішення політичних питань. Цей процес часто передує формальному ухваленню рішень і визначає їх зміст [27].

Елітні групи відіграють свою роль у процесі рекрутування політичних кадрів. Вони формують своєрідні «фільтри», через які відбувається відбір осіб до вищих рівнів влади. Освіта, соціальне походження, професійні зв'язки та участь у неформальних об'єднаннях стають критеріями доступу до політичної еліти. Це сприяє відтворенню елітних груп і збереженню їхнього впливу впродовж тривалого часу [2, с. 150].

У модерну епоху елітні групи як форма неформальних організацій характеризуються високим рівнем мережевості, здатністю до неформальної координації рішень, контролем над інформацією та впливом на процес рекрутування політичних кадрів. Їх діяльність свідчить про те, що навіть у розвинених політичних системах неформальні механізми залишаються важливим елементом функціонування влади, визначаючи зміст політичного процесу та напрям розвитку суспільства.

Значиним гравцем на арені неформальних організацій, модерної епохи, були масонські ложі, які становили приклад структурованих неформальних об'єднань із чіткими внутрішніми правилами, символікою та ієрархією, що не збігалася з офіційною владною системою [30, с. 23].

Масонські ложі, що перше ідейно мали назву «Вільні мулярі» формувалися як клуби для просвітницької діяльності та соціальної взаємодії, однак з часом вони стали платформою для політичного та культурного впливу. Учасники лож, об'єднані спільними моральними та філософськими принципами, могли формулювати рекомендації і переконувати представників влади, що здійснювалися через особисті зв'язки, а не формальні процедури. Таким чином,

масони виступали як неформальні радники, які опосередковано впливали на прийняття рішень, а їхні ритуали та символічні практики слугували інструментом соціальної консолідації [51, с. 45–46].

Особливістю масонських лож була здатність формувати мережі довіри серед представників політичної та економічної еліти. Дослідження показують, що у Франції та Великій Британії XVIII століття через участь у ложах правителі, чиновники та інтелектуали обмінювалися інформацією, кооперувалися у реалізації реформ та погоджували політичні стратегії. Наприклад, масонські структури сприяли дискусіям про свободу слова, освіту та соціальні реформи, що, хоч і не мали безпосередньої законодавчої сили, формували середовище, у якому приймалися ключові політичні рішення [52, с. 112;].

Морально-етичний вплив масонських лож на учасників, тако відігравав свою роль у політичому прочесі. Вчення про рівність, братерство та моральну відповідальність стимулювало формування спільного бачення політичного курсу і певних соціальних норм. Це, у свою чергу, підвищувало довіру до членів ложі та їхню здатність впливати на суспільну думку і політичні рішення через особисті контакти з представниками влади.

Додатково масонські структури здійснювали функцію соціального фільтру: вони відбирали серед учасників тих, хто відповідав моральним і освітнім критеріям, що дозволяло формувати мережу впливу, де влада, знання та соціальні зв’язки взаємодіяли у неформальному політичному контексті. Цей механізм забезпечував, по суті, контроль за політичним середовищем і створював умови для координації дій в межах закритого кола, яке не підлягало формальному регулюванню [51, с. 50].

Таким чином, масонські ложі були показовим прикладом неформальної групи ранньомодерного часу, яка, не маючи формальної політичної влади, впливала на прийняття рішень через особисті зв’язки, моральний авторитет та обмін знаннями. Їхні форми участі охоплювали дорадчу, соціальну та

символічну функції, забезпечуючи консолідацію еліт і непрямий контроль над політичним курсом держави.

У 1770–1780-х рр. Велика ложа Франції здійснювала активну участь у модернізаційних ініціативах королівського двору Людовика XVI. Відомо, що члени ложі, серед яких були впливові чиновники та радники короля, обговорювали питання реформування адміністративної системи, обмеження привілеїв аристократії, підвищення ефективності військових структур та розвитку освіти [51, с. 98]. Через внутрішні масонські канали інформації та неформальні зустрічі вони могли просувати свої пропозиції без формального схвалення інституцій, але з фактичним впливом на політичний курс.

Наприклад, у межах дискусій масонів виникли ініціативи щодо створення державних шкіл та академій, що мали підвищити рівень освіти серед бюрократії та військових. Через особисті контакти з радниками короля, ці ідеї були інтегровані до офіційних політичних рішень, включно з реформами Міністерства фінансів та Міністерства армії. Масони використовували моральний авторитет, ідеали рівності та справедливості, що були частиною їхньої символіки та ритуалів, щоб переконати чиновників у необхідності модернізації [30, с. 118–120;].

Ключовим аспектом впливу було те, що члени масонських лож формували неформальну «технологію політичного консенсусу»: вони обмінювалися інформацією, координували позиції та впливали на обмежене коло осіб при дворі. Це дозволяло їм не просто обговорювати ідеї, а фактично впливати на рішення щодо реальної політики та адміністративних реформ, без офіційного формального статусу. Іншими словами, ложі виступали як механізм непрямого управління, який формував рамки допустимого політичного вибору та сприяв реалізації реформ, які б інакше зустріли опір традиційних аристократичних структур [52, с. 45–46].

Через свої соціальні мережі, моральний авторитет та контроль над інформацією масони могли впливати на політичні рішення короля та радників,

формуючи політичний курс держави та забезпечуючи модернізаційні процеси, які мали довгостроковий ефект на французьке суспільство.

Також модерна епоха відзначилась неформальним впливом політичних клубів, вони відіграли особливу роль періоди становлення парламентаризму та революційних трансформацій. Вони об'єднували громадян за інтересами, ідеологічними переконаннями або соціальним статусом, створюючи простір для обговорення політичних питань, формування громадської думки та координації дій поза межами офіційних інституцій влади [46, с. 57–59].

Особливістю політичних клубів було те, що вони поєднували елементи громадянського обговорення з реальними механізмами впливу на прийняття рішень. Наприклад, у Франції під час Великої французької революції клуб Якобінців (Club des Jacobins) став ключовим центром політичного впливу. Члени клубу, серед яких були адвокати, інтелектуали та дрібна буржуазія, обговорювали законопроєкти, пропонували політичні ініціативи та організовували підтримку для конкретних рішень Конвенту. Діяльність клубу сприяла мобілізації політичних еліт та громадянського суспільства, формуванню політичної культури та легітимації рішень через громадську підтримку [22, с. 124–126].

У Великій Британії подібну роль відігравали клуби Віттенгем та Лігії при Палаті громад. Хоча формально вони не мали законодавчих повноважень, їхні учасники обговорювали стратегії політичних кампаній, координували голосування у парламенті та формували коаліції, що впливало на політичні рішення. Дослідження відзначають, що ці клуби дозволяли узгоджувати позиції членів різних партійних фракцій, що ускладнювало пряме втручання монарха чи виконавчої влади у законодавчий процес [55, с. 88–90].

Політичні клуби діяли за принципом неформальної структури: їхні правила та порядки визначалися самими учасниками, а вплив ґрунтувався на авторитеті, соціальних зв'язках та здатності до координації дій. Через обговорення, дорадчі процеси та організацію підтримки громадської думки вони могли ефективно

впливати на політичні рішення, при цьому не будучи частиною офіційної державної машини. Така структура робила клуби класичним прикладом неформальної групи впливу, де політична активність реалізовувалася через особисті мережі та спільні цінності, а не формальні інститути [46, с. 62; 22, с. 128].

Отже, політичні клуби XVIII–XIX ст. виступали не лише місцем обговорення ідей, а й механізмом політичного впливу, де через координацію учасників та мобілізацію громадської думки формувалися реальні політичні рішення, вплив на законодавство та політичну стабільність держави.

У модерну епоху закриті ради виступають однією з ключових форм функціонування неформальних елітних груп, які забезпечують координацію політичних рішень у межах обмеженого кола осіб. Попри розвиток формальних інститутів влади, саме такі структури часто відіграють визначальну роль у виробленні стратегічних напрямів державної політики. Закриті ради формуються на основі довіри, спільних інтересів та доступу до ресурсів, що дозволяє їхнім учасникам здійснювати вплив на політичний процес без офіційного закріплення своїх повноважень [2, с. 148].

Організаційна структура закритих рад, як правило, має неформалізований характер, хоча може частково перетинатися з офіційними владними інститутами. До їх складу входять представники політичної, економічної та інтелектуальної еліти, які мають можливість безпосереднього доступу до процесу прийняття рішень. Важливою особливістю є обмеженість членства та відсутність відкритих процедур входження, що забезпечує високий рівень внутрішньої згуртованості та конфіденційності.

Ключовим механізмом діяльності закритих рад є неформальні консультації та обговорення, у межах яких відбувається попереднє узгодження політичних позицій. Саме на цьому етапі формуються основні параметри майбутніх рішень, які згодом можуть бути представлені у формальних органах влади як офіційна

політика. Такий підхід дозволяє мінімізувати конфлікти на публічному рівні та забезпечити узгодженість дій різних гілок влади [54, с. 222].

Ще однією важливою характеристикою закритих рад є контроль над інформаційними потоками. Учасники цих груп мають доступ до стратегічної інформації, що не є публічною, і можуть використовувати її для формування політичного порядку денного. Це дозволяє їм визначати пріоритети державної політики, впливати на інтерпретацію подій та спрямовувати процес ухвалення рішень у вигідному для них напрямку [62, с. 19].

Крім того, закриті ради виконують функцію координації між різними секторами еліти. Вони забезпечують взаємодію між політичними діячами, бізнес-структурами та експертним середовищем, що сприяє виробленню комплексних рішень і підвищує ефективність управління. У цьому контексті вони виступають своєрідними центрами стратегічного планування, де поєднуються різні ресурси та інтереси.

Таким чином, закриті ради у модерну епоху є специфічною формою неформальних елітних організацій, що характеризуються обмеженим членством, високим рівнем конфіденційності, неформальними механізмами ухвалення рішень та значним впливом на політичний процес. Їх діяльність свідчить про те, що навіть у розвинених політичних системах формальні інститути влади доповнюються неформальними структурами, які визначають зміст і напрям державної політики.

Показовим прикладом функціонування закритих рад у модерну епоху діяльність «Внутрішнього кабінету» (Inner Cabinet) за прем'єрства Р. Пілля [72] та «Військового кабінету» (War Cabinet) у Великій Британії під час Першої світової війни, сформованого за прем'єрства Д. Л. Джорджа [42]. Ці структури формально існували в межах урядової системи, але функціонували як вузькі закриті ради, де концентрувався реальний процес ухвалення стратегічних рішень.

«Внутрішній кабінет» Р. Пілля виник як неформальне коло найбільш довірених міністрів, із якими прем'єр-міністр здійснював попередню координацію політичних рішень, ще до їх офіційного винесення на розгляд повного складу уряду. В першій половині XIX століття традиційний кабінет уже характеризувався значною чисельністю та складністю внутрішньої координації, тому Піль спирався саме на вузьке коло осіб, які мали вискорий рівень політичної та особистої довіри.За рахунок такої практики урядова позиція узгоджувалася швидше, а всередині виконавчої влади мінімізовувались суперечності.

Схожу модель функціонування мав і «Військовий кабінет» Джорджа, на момент створення у 1916 році військовий кабінет Д. Л. Джорджа складався лише з п'яти осіб – самого прем'єр-міністра, Д. Керзона, Б. Лоу, А. Гендерсона та А. Мілнера. Такий обмежений склад дозволяв концентрувати процес стратегічного ухвалення рішень у вузькому колі політичної еліти, мінімізуючи вплив ширшого урядового апарату. Основною причиною створення такого органу була необхідність у оперативному прийнятті рішень в сфері військової політики, через загрози які привносила Перша світова війна, приймати рішення в загальній адміністративній системі було б зайвою витратою часу. Учасники кабінету мали доступ до розвідувальної інформації, а також до військових звітів та закратиз аналітичних матеріалів, з однієї точки зору це мало небезпеку у прозорості прийнятих рішень, але з іншої забезпечувало детальний підхід до вивчення ситуації та швидку реакцію на виклики [88].

Такі закриті ради функціонували через механізм попередньої координації рішень, ключові питання спочатку обговорювались серед «своїх», а уже після досягнення внутрішньої згоди виносились на розгляд ширших урядових структур або парламенту. Такий механізм дозволяв уникати відкритих конфліктів у межах офіційних інституцій та забезпечував єдність політичного курсу держави. Крім того, і «Внутрішній кабінет» Піля, і військовий кабінет Джорджа виконували функцію інтеграції різних сегментів еліти – політичної,

адміністративної та військової. Їхні учасники виступали посередниками між різними центрами влади, координуючи інтереси та забезпечуючи ефективність державного управління [50, с. 89–91].

У модерну епоху діяльність неформальних організацій проявляється у здатності впливати на зміст політики ще до її формального оформлення, що дозволяє розглядати ці структури як ключові елементи «передполітичного» етапу ухвалення рішень [2, с. 150].

Одним із основних проявів їх впливу є попереднє узгодження політичних позицій. У межах неформальних організацій відбувається обговорення стратегічних питань, вироблення альтернативних варіантів рішень і формування консенсусу між ключовими акторами. Саме на цьому етапі визначаються основні параметри політики, які згодом лише формалізуються у вигляді законів, урядових постанов чи адміністративних рішень. Такий механізм дозволяє мінімізувати відкриті конфлікти у формальних інститутах і забезпечити стабільність політичного процесу.

Іншим важливим проявом є формування політичного порядку денного. Неформальні організації впливають на те, які проблеми набувають статусу пріоритетних для державної політики, а які залишаються поза увагою офіційних інституцій. Це здійснюється через доступ до експертних знань, аналітичних ресурсів та неформальних каналів комунікації між елітами. Як зазначає Ч. Р. Міллс, влада еліти полягає не лише у прийнятті рішень, але й у здатності визначати рамки, в яких ці рішення можливі [62, с. 18–20].

Значну роль неформальні організації відіграють і у стратегічному плануванні. Вони виступають майданчиками для довгострокового прогнозування, аналізу ризиків і розробки політичних стратегій. У межах таких структур поєднуються ресурси різних сфер – політичної, економічної та інтелектуальної, що дозволяє формувати комплексні підходи до управління державою. Саме тут виробляються стратегічні напрями розвитку, які згодом реалізуються через формальні інститути [54, с. 222].

Крім того, неформальні організації забезпечують координацію дій між різними суб'єктами влади. В умовах складних політичних систем, де існує поділ влади та конкуренція інтересів, вони виступають механізмом узгодження позицій між урядом, парламентом, бізнес-структурами та іншими групами впливу. Це сприяє підвищенню ефективності управління та зменшенню ризику політичної нестабільності.

Важливим проявом їх діяльності є також неформальне консультування та експертний супровід політичних рішень. Представники елітних груп часто виступають як радники, аналітики або посередники, які надають рекомендації щодо вибору оптимальних рішень. Завдяки доступу до спеціалізованих знань і інформації вони можуть суттєво впливати на зміст державної політики, навіть не займаючи офіційних посад.

Таким чином, роль неформальних організацій у формуванні урядових рішень і стратегічному плануванні проявляється через попереднє узгодження позицій, формування політичного порядку денного, розробку стратегій розвитку, координацію дій між елітами та експертне забезпечення політики. Їх діяльність свідчить про те, що у модерних політичних системах процес ухвалення рішень є багаторівневим і включає як формальні, так і неформальні механізми, що спільно визначають напрям розвитку держави.

У модерну епоху діяльність неформальних організацій дедалі більше визначається мережевими підходами, які забезпечують гнучку координацію дій і участь у підготовці політичних рішень. На відміну від ієрархічних структур, модерні неформальні групи функціонують як розгалужені соціальні мережі, що об'єднують представників політичної, економічної та інтелектуальної еліти. Така мережевість дозволяє швидко обмінюватися інформацією, формувати спільні позиції та адаптуватися до змін політичного середовища [2, с. 153].

Однією з ключових особливостей є горизонтальна координація дій. У межах мережевих структур відсутній жорсткий центр управління, натомість взаємодія відбувається через систему взаємопов'язаних акторів, які координують свої дії

на основі спільних інтересів і взаємної вигоди. Це дозволяє зменшити залежність від формальних процедур узгодження та підвищує оперативність прийняття рішень [32, с. 67–69].

Важливим проявом мережевих підходів є також створення каналів комунікації між різними рівнями влади та суспільства. Неформальні організації виступають посередниками між урядом, бізнесом, експертними спільнотами та громадськістю, забезпечуючи узгодження інтересів та обмін аналітичною інформацією [54, с. 221].

Участь неформальних організацій у підготовці політичних рішень реалізується через механізми експертного консультування та попереднього аналізу альтернатив політики. У межах мережевих структур відбувається оцінка варіантів рішень і прогнозування їх наслідків, що дозволяє підвищити якість політичного планування [62, с. 19–20].

Крім того, мережеві структури сприяють консолідації еліт і формуванню стабільних коаліцій. Через регулярну взаємодію та обмін ресурсами учасники таких мереж виробляють спільні стратегії та координують свої дії у політичному процесі. Це дозволяє їм ефективно впливати на формування державної політики, навіть за умов наявності конкурентних інтересів і складної інституційної структури.

Таким чином, мережеві та організаційні підходи є визначальною рисою діяльності неформальних організацій у модерну епоху. Вони забезпечують гнучку координацію дій, ефективний обмін інформацією та активну участь у підготовці політичних рішень. Завдяки цьому неформальні структури залишаються важливим елементом політичного процесу, доповнюючи формальні інститути та впливаючи на стратегічний розвиток держави.

Неформальні організації модерної епохи, зокрема масонські ложі, політичні клуби та закриті ради, демонструють високу здатність до непрямого впливу на політичні процеси. Вони виконують роль «передполітичних» структур, де відбувається попереднє узгодження рішень, координація дій, обмін

інформацією та формування стратегічних позицій. Завдяки мережевості, контролю над інформаційними потоками та високому рівню довіри між учасниками, ці організації здатні визначати зміст і напрям державної політики ще до формального ухвалення рішень. Таким чином, діяльність неформальних груп забезпечує стабільність, передбачуваність і ефективність політичного процесу, виступаючи важливим доповненням до офіційних інституцій влади та сприяючи модернізаційним трансформаціям у суспільстві.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ФОРМИ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Типи сучасних неформальних організацій

У сучасних політичних системах неформальні організації набувають дедалі більшої ваги як специфічні актори впливу, що функціонують паралельно до офіційно інституціоналізованих структур. Їхня активізація зумовлена трансформацією політичних процесів, розвитком інформаційних технологій, а також зростанням ролі неформальних комунікаційних мереж у прийнятті рішень. На відміну від формальних інститутів, такі організації характеризуються гнучкістю, латентністю та здатністю швидко адаптуватися до змін політичного середовища [48].

Сучасні форми неформальних мереж впливу є гібридною формою, їх функціонування юридично вийшло на формальни рівень, однак з використанням латентних інструментів впливу – від елітних клубів і закритих мереж впливу до тимчасових коаліцій, неформальних груп інтересів та цифрових спільнот. Особливої уваги заслуговують мережеві структури, які функціонують на основі горизонтальних зв'язків та не мають чітко визначеної ієрархії. У контексті глобалізації та цифровізації політики такі форми організації дедалі частіше визначають характер політичної взаємодії, впливаючи на процеси формування порядку денного, мобілізації громадян та навіть прийняття управлінських рішень [31].

У цьому контексті доцільно розрізняти кілька типів таких організацій. По-перше, це публічні «неформальні» мережі, які діють відкрито через медіа та цифрові платформи, мобілізуючи широку аудиторію та формуючи політичний порядок денний (наприклад, рух MAGA). По-друге, це інсайдерські групи або «клубні» структури, де вплив здійснюється переважно через особисті зв'язки, неформальні комунікації та взаємодію політичних і економічних еліт. Саме такі мережі часто функціонують менш публічно, але відіграють вагому роль у процесі прийняття політичних рішень.

Яскравим елементом формальних організацій, однак з латентними елементами впливу, є аналітичні центри (think tanks) вони забезпечують вироблення, трансляцію та інтерпретацію експертного знання для потреб державного управління та політики. Їхня поява та активне поширення пов'язані з ускладненням політичних процесів, необхідністю науково обґрунтованого прийняття рішень, а також із розвитком інформаційного суспільства, де знання та аналітика стають ключовими ресурсами влади [79].

Особливістю аналітичних центрів є те, що вони функціонують поза межами формалізованої владної ієрархії, але водночас здатні суттєво впливати на процес формування політичного порядку денного. Як зазначає Дж. МакҐанн, think tanks виконують роль «містка» між академічною наукою та політичною практикою, трансформуючи складні теоретичні напрацювання у прикладні рекомендації для політиків [59]. Це дозволяє підвищити ефективність державної політики, забезпечуючи її інтелектуальне підґрунтя.

Функціонально аналітичні центри здійснюють широкий спектр діяльності: підготовку аналітичних доповідей, стратегічних прогнозів, політичних брифів, участь у розробці реформ, організацію публічних дискусій та експертних платформ. Вони також беруть участь у формуванні громадської думки через публікації, медіаактивність та освітні ініціативи. У цьому контексті think tanks виступають не лише як генератори знань, але і як важливі комунікаційні вузли у мережевій структурі політичного процесу [21].

Разом із тим, діяльність think tanks має і суперечливий характер. З одного боку, вони сприяють підвищенню якості політичних рішень через залучення експертного аналізу, а з іншого – можуть бути інструментами впливу окремих політичних чи економічних груп. Проблема фінансування та прозорості діяльності аналітичних центрів є однією з ключових, оскільки вона безпосередньо пов'язана з питанням їхньої незалежності та об'єктивності [11].

Аналізуючи інституційний дизайн сучасного лобізму та експертного супроводу політики, варто уникати методологічного змішування понять. Такі

структури, як Brookings Institution, Chatham House чи Європейська Бізнес Асоціація (ЕВА), за своєю юридичною природою є суворо формалізованими інституціями. Вони мають офіційну реєстрацію, статути та публічно визнане керівництво. Проте для нашого дослідження вони становлять інтерес не як де-юре неформальні групи, а як офіційні провідники неформальних практик та латентних мереж впливу. У цьому контексті необхідно чітко розмежувати: сама структура є повністю формальною, тоді як ключові механізми її реального політичного впливу (кулуарні консультації, закриті клубні обговорення, «джентльменські угоди») носять виразний неформальний характер».

Одним із найбільш відомих світових аналітичних центрів є Brookings Institution (США), заснований ще у 1916 році. Цей центр спеціалізується на питаннях економічної політики, міжнародних відносин та державного управління. Його експерти регулярно готують аналітичні звіти та рекомендації, які використовуються урядовими структурами США. Зокрема, під час фінансової кризи 2008 року аналітики Brookings брали активну участь у формуванні підходів до стабілізації економіки, пропонуючи конкретні інструменти державного регулювання [67]. Таким чином, центр виступає як формалізований, учасник політичного простору, однак з наявним ризиком просування власних інтересів, чи підміни понять для забезпечення свого бачення.

Важливим аспектом функціонування аналітичних центрів є їхня ресурсна база, ключовим елементом якої виступає експертне знання. Саме виробництво, акумуляція та інтерпретація спеціалізованої інформації дозволяє таким організаціям формувати аналітичні оцінки, прогнози та рекомендації, що інтегруються у процес ухвалення політичних рішень. У цьому контексті експертне знання виступає не лише інформаційним ресурсом, але й інструментом політичного впливу, оскільки забезпечує аналітичним центрам можливість впливати на порядок денний та зміст публічної політики [59].

У сучасному світі на арену організацій з неформальними варінтивностями впливу виходять лобістські групи. Їхня діяльність базується на механізмах лобіювання, тобто цілеспрямованого впливу на органи державної влади з метою формування або зміни політичних рішень [37].

У науковій традиції лобізм розглядається як невід'ємний елемент демократичного процесу, що забезпечує артикуляцію та агрегування інтересів у суспільстві. Як підкреслюється у класичних дослідженнях груп інтересів, організовані спільноти виступають ключовими посередниками між громадянами та державою, забезпечуючи канал комунікації та впливу на політичну систему [37].

Професійні асоціації, у свою чергу, є інституціоналізованими формами представництва інтересів певних галузей (економічних, правових, медичних, освітніх тощо). Вони активно залучаються до політичного процесу через підготовку експертних висновків, участь у консультаціях із органами влади та ініціювання законодавчих змін [44].

Суттєвою рисою сучасного етапу розвитку лобістських груп є зростання рівня прозорості їхньої діяльності, що забезпечується через механізми відкритих даних. У багатьох країнах функціонують публічні реєстри лобістів, у яких міститься інформація про їхню участь у підготовці законодавчих ініціатив, фінансування кампаній та організацію публічних заходів. Це дозволяє підвищити підзвітність і зробити процес впливу більш контрольованим з боку суспільства [33].

Крім того, сучасні лобістські кампанії виходять за межі традиційних форм взаємодії з владою, охоплюючи інформаційні кампанії, роботу з медіа, організацію публічних заходів та мобілізацію громадської підтримки. У цьому контексті лобізм дедалі більше набуває мережевого характеру, поєднуючи формальні та неформальні канали впливу [1].

Водночас діяльність лобістських груп має подвійний характер: з одного боку, вона сприяє реалізації принципу плюралізму інтересів, а з іншого – може

призводити до дисбалансу впливу, оскільки ресурси різних груп є нерівними. Це актуалізує питання нормативного регулювання та забезпечення прозорості лобістської діяльності [16].

Лобістські групи вивели формальний механізм впливу та пряму залученість до політичного процесу, проте це не заперечує що їх діяльність має ризики культурності та відсутності прозорості, особливо у країнах що розвиваються, де лобістський механізм не так прозоро функціонує.

Одним із найвпливовіших прикладів є U.S. Chamber of Commerce (Торговельна палата США) – одна з найбільших бізнес-асоціацій у світі. Вона представляє інтереси сотень тисяч компаній і активно бере участь у лобістській діяльності у США. Організація впливає на податкову політику, регулювання бізнесу, торговельні угоди та трудове законодавство, використовуючи як прямі контакти з Конгресом, так і масштабні інформаційні кампанії. Її діяльність є прикладом системного, інституціоналізованого лобізму, який поєднує експертну аналітику та політичний вплив [44].

У європейському контексті важливу роль відіграє Business Europe – об'єднання національних промислових і роботодавчих асоціацій країн ЄС. Ця структура виступає потужним лобістом у відносинах із інституціями Європейського Союзу, зокрема Європейською Комісією та Європейським парламентом. Вона бере участь у формуванні економічної, торговельної та регуляторної політики ЄС, просуваючи інтереси бізнес-сектору на наднаціональному рівні.

В Україні прикладом лобістської та професійної асоціації є Європейська Бізнес Асоціація (ЕВА). Вона об'єднує провідні міжнародні та українські компанії й активно взаємодіє з органами державної влади щодо питань податкової політики, митного регулювання, інвестиційного клімату та дерегуляції. Асоціація регулярно публікує аналітичні матеріали, проводить зустрічі з урядовцями та бере участь у робочих групах при міністерствах, що

робить її важливим суб’єктом неформального впливу на економічну політику держави [16].

Важливим елементом ресурсної бази лобістських груп є доступ до осіб, які ухвалюють політичні рішення, та до інституційних механізмів формування державної політики. На відміну від аналітичних центрів, що оперують передусім експертним знанням, лобістські структури використовують мережі контактів, персоналізовані зв’язки та можливості прямої комунікації з представниками влади. Такий доступ дозволяє їм впливати на зміст і напрям політичних рішень, інтегруючись у процес їхнього вироблення на різних етапах [84]. У цьому контексті доступ до центрів прийняття рішень виступає ключовим ресурсом, що забезпечує ефективність лобістської діяльності та визначає рівень її впливовості.

Таким чином, наведені приклади демонструють, що лобістські групи та професійні асоціації функціонують як реальні канали впливу на політичні рішення, поєднуючи експертну діяльність, представництво інтересів і участь у формуванні публічної політики. Їхня роль є особливо значущою в умовах складних політичних систем, де держава потребує постійної взаємодії з організованими групами інтересів.

Політичні клуби та об’єднання експертів є важливою формою сучасних організацій, що функціонують як майданчики для інтелектуальної взаємодії між політиками, науковцями, представниками бізнесу та громадянського суспільства. Їхня специфіка полягає у поєднанні аналітичної, дискусійної та комунікативної функцій, що дозволяє формувати простір для вироблення ідей та обговорення стратегічних рішень поза межами формальних інституцій [58].

Такі об’єднання діють на основі добровільної участі та неформальних зв’язків між учасниками. Вони не мають владного мандату, однак можуть впливати на політичний процес через формування експертного середовища та інтелектуальних рамок політичних рішень [84].

Однією з ключових функцій політичних клубів є організація відкритих заходів – конференцій, форумів, круглих столів і публічних дискусій. У межах таких подій відбувається взаємодія між різними групами акторів, що сприяє обміну знаннями та формуванню альтернативних підходів до розв'язання суспільно-політичних проблем [34].

Прикладом подібної організації є Chatham House, який регулярно проводить експертні дискусії з питань міжнародної політики та глобального управління. Особливістю його діяльності є «правило Chatham House», що забезпечує конфіденційність учасників і сприяє відкритості обговорень. Така організація також виступає як незалежний експертно-аналітичний центр і водночас як платформа для проведення закритих і відкритих політичних дискусій. Її регулярні конференції та форуми об'єднують політиків, дипломатів, науковців і представників бізнесу для обговорення глобальних викликів – від міжнародної безпеки до економічного управління.

Іншим прикладом є World Economic Forum (Всесвітній економічний форум, Давос), який функціонує як глобальна платформа зустрічей політичних і економічних еліт. Попри формальний статус міжнародної організації, за своєю суттю він виконує функції політичного клубу, оскільки забезпечує неформальну взаємодію лідерів держав, транснаціональних корпорацій та експертного середовища. Щорічні зустрічі у Давосі є простором для обговорення стратегічних напрямів розвитку світової економіки та політики [25].

Ресурсна база політичних клубів формується навколо соціального капіталу. Йдеться про систему стійких соціальних зв'язків, взаємної довіри та неформальних норм, що забезпечують координацію дій і обмін ресурсами між учасниками. На відміну від аналітичних центрів і лобістських груп, вплив таких об'єднань ґрунтується не стільки на формалізованих механізмах, скільки на мережевих взаємодіях і символічному статусі членства [25].

Соціальний капітал у цьому випадку виступає ключовим інструментом консолідації групи, оскільки дозволяє акумулювати довіру, формувати неформальні канали комунікації та забезпечувати доступ до ресурсів, які залишаються недоступними поза межами таких спільнот [35]. Саме через ці механізми політичні клуби можуть здійснювати опосередкований, але часто доволі ефективний вплив на політичні процеси.

На сучасному політичному полі важливим та глобалізованим прикладом організації неформального MAGA (Make America Great Again), пов'язаний із політичною діяльністю Дональда Трампа. Організація не є формальної інституцією чи організацією в класичному сенсі, однак функціонує як стійка мережа політичної мобілізації, яка об'єднує виборців, активістів та медійні платформи навколо спільного ідеологічного дискурсу [70].

Особливість такої організації полягає у мережевому характері, значною мірою комунікація базується на соціальних мережах, це дозволяє обходити традиційні політичні інститути та залучатися глобальною видимістю. В такому контексті MAGA функціонує як неформальна політична спільнота, що здатна ефективно мобілізовувати електоральну підтримку та формувати інтереси публічної політики [66]. Рух також активно впливає на формування внутрішньої політики Республіканської партії США, незважаючи на відсутність формального статусу, MAGA має визначальний фактор у структурі партійної конкуренції, вона впливає на підбір кандидатів та формування політичних програм.

Крім того, MAGA виконує функцію політичної ідентичності, яка виходить за межі виборчих кампаній. Вона формує стійке ідеологічне ядро підтримки, яке підтримується через постійні публічні заходи, мітинги та цифрові комунікаційні канали. Таким чином, рух набуває рис довготривалої неформальної організації, що функціонує паралельно до формальних політичних інститутів.

У науковому дискурсі MAGA часто розглядається як приклад трансформації сучасної політики у напрямі персоналізованих, медіатизованих та мережевих форм політичної участі, де ключову роль відіграють не інституції, а неформальні структури мобілізації та лояльності [26].

Окремої уваги потребує роль цифрової інфраструктури у функціонуванні сучасних неформальних організацій. Розвиток інформаційних технологій зумовив появу нових форм політичного впливу, зокрема так званого алгоритмічного лобізму, що передбачає використання цифрових платформ для цілеспрямованого впливу на громадську думку.

Сучасні групи активно застосовують інструменти таргетованої реклами, які дозволяють адресно поширювати політичні меседжі серед окремих сегментів аудиторії, враховуючи їхні соціально-демографічні та поведінкові характеристики. Це підвищує ефективність політичної комунікації та сприяє формуванню лояльності до певних ідей або акторів.

Водночас поширеним явищем є використання бот-мереж та координованих інформаційних кампаній, спрямованих на створення ілюзії широкої суспільної підтримки певних позицій – так званий «астротурфінг». У цьому випадку штучно сформовані інформаційні потоки імітують органічну громадську активність, що може впливати як на сприйняття політичних процесів суспільством, так і на рішення політичних еліт.

Таким чином, цифрові технології розширюють інструментарій неформальних організацій, дозволяючи їм поєднувати традиційні методи впливу з новими, більш прихованими та масштабованими механізмами формування політичного порядку денного.

Отже, у сучасній політичній практиці межа між формальними та неформальними інститутами є рухомою. Великі аналітичні центри (Think Tanks) та лобістські асоціації демонструють феномен інституційного дуалізму: володіючи повністю легальним, формалізованим юридичним статусом, вони одночасно функціонують як ключові вузли неформальних комунікацій. Вони

інституціоналізують закриті канали впливу, де реальне узгодження інтересів та формування політичного порядку денного відбувається через латентні мережі, компроміси еліт та кулуарну експертизу, залишаючи офіційній структурі роль публічної легітимної оболонки

3.2. Роль неформальних організацій у сучасній політиці

У сучасних політичних системах неформальні організації відіграють значну роль у процесах підготовки та ухвалення політичних рішень, виступаючи важливими каналами експертного, суспільного та інституційного впливу. Їхня участь у політичному процесі не обмежується лише опосередкованим впливом через громадську думку, а включає пряму взаємодію з органами державної влади у форматі консультацій, експертних обговорень та підготовки аналітичних пропозицій [68].

Однією з ключових форм такої взаємодії є консультаційні механізми, які дозволяють залучати представників аналітичних центрів, професійних асоціацій та експертних спільнот до процесу розробки політики. У межах цих механізмів неформальні організації надають експертні висновки, аналітичні довідки та рекомендації щодо законодавчих ініціатив, що сприяє підвищенню якості рішень та їх відповідності реальним суспільним потребам [33].

Важливою складовою впливу неформальних організацій є підготовка політичних пропозицій. У цьому контексті вони виступають як генератори альтернативних підходів до розв’язання суспільних проблем, формуючи різні сценарії розвитку політики. Такі пропозиції можуть бути враховані під час підготовки законопроєктів або стратегічних державних документів, особливо у сферах, що потребують високого рівня експертності – економіці, безпеці, соціальній політиці [59].

Публічні дискусії є ще одним важливим інструментом участі неформальних організацій у політичному процесі. Через конференції, форуми, круглі столи та медіаактивність вони формують простір відкритого обговорення політичних рішень, сприяючи залученню громадськості та експертного середовища до

аналізу державної політики. У цьому контексті публічні дискусії виконують функцію не лише інформаційного обміну, але й легітимації політичних рішень через суспільне обговорення [81].

Окремо слід підкреслити, що в умовах сучасних демократій неформальні організації часто виконують компенсаторну функцію, заповнюючи прогалини формальних інституцій. Там, де державні структури не мають достатніх аналітичних ресурсів або експертного потенціалу, саме вони забезпечують необхідну інтелектуальну підтримку процесу ухвалення рішень [74].

Водночас така участь неформальних організацій у політичному процесі має і певні ризики. Зокрема, існує проблема непрозорості впливу, асиметрії ресурсів між різними групами інтересів та потенційного домінування окремих акторів у процесі формування політики. Це актуалізує необхідність розвитку інституційних механізмів регулювання їхньої діяльності та забезпечення прозорості взаємодії з державою [68].

Таким чином, неформальні організації є важливим елементом сучасного політичного процесу, оскільки забезпечують багаторівневу участь у формуванні політики через консультації, підготовку пропозицій та публічні дискусії, що в сукупності підвищує ефективність та адаптивність політичних рішень.

Практична роль таких організацій у політичному процесі найбільш наочно проявляється через їхню участь у консультаціях, підготовці політичних рішень та публічних дискусіях. У різних країнах ці механізми набувають інституціоналізованих форм, однак зберігають неформальний характер впливу.

Одним із найпоказовіших прикладів є процес підготовки політики Європейського Союзу, де аналітичні центри, професійні асоціації та лобістські групи активно залучаються до консультацій через систему публічних обговорень Європейської Комісії. Зокрема, під час розробки «Green Deal» (Європейського зеленого курсу) значну роль відіграли експертні організації та екологічні асоціації, які подавали аналітичні пропозиції, брали участь у

консультаціях та формували альтернативні сценарії регулювання кліматичної політики [41].

У Сполучених Штатах важливим прикладом є система public hearings у Конгресі, де представники think tanks, бізнес-асоціацій та громадських організацій регулярно виступають із експертними свідченнями щодо законопроєктів. Наприклад, під час обговорення реформ у сфері охорони здоров'я (Affordable Care Act) аналітичні центри, такі як Brookings Institution, надавали детальні економічні розрахунки та політичні рекомендації, що впливало на остаточну конфігурацію реформи [29].

В Україні прикладом участі формальних організацій, однак через латентні бази впливу, у прийнятті рішень є діяльність експертних платформ під час розробки реформ децентралізації. Аналітичні центри та профільні асоціації брали участь у робочих групах при Міністерстві розвитку громад та територій, надаючи пропозиції щодо перерозподілу повноважень між рівнями влади. Це дозволило сформувати більш збалансовану модель місцевого самоврядування [8].

Ще одним прикладом є залучення професійних асоціацій до формування податкової політики України. Бізнес-асоціації, зокрема Європейська Бізнес Асоціація, регулярно беруть участь у консультаціях із Міністерством фінансів та профільними комітетами Верховної Ради, подаючи аналітичні пропозиції щодо змін у податковому законодавстві та регуляторному середовищі [40].

У сфері міжнародної безпеки показовою є діяльність політичних клубів та експертних форумів, таких як Мюнхенська конференція з безпеки, де представники держав, аналітичних центрів та міжнародних організацій обговорюють стратегічні виклики глобальної безпеки. Хоча формально такі заходи не є частиною державних інституцій, вони суттєво впливають на формування зовнішньополітичних позицій держав [65].

Таким чином, реальні приклади демонструють, що неформальні організації інтегровані в процес вироблення політики на різних рівнях – від національного

до глобального. Вони забезпечують експертну підтримку, формують альтернативні рішення та беруть участь у публічному обговоренні політичних рішень, що підвищує якість і легітимність політичного процесу.

Одним із найбільш відомих прикладів є формування та ухвалення Європейського зеленого курсу (European Green Deal). Під час його підготовки Європейська Комісія провела масштабні публічні консультації, до яких були залучені аналітичні центри, екологічні асоціації та бізнес-лобі. Зокрема, експертні організації подавали аналітичні оцінки щодо економічних наслідків декарбонізації та пропонували сценарії переходу до «зеленої економіки». Ці матеріали безпосередньо вплинули на структуру політики ЄС у сфері клімату та енергетики [41].

Іншим показовим кейсом є реформа системи охорони здоров'я в США (Affordable Care Act, 2010). У процесі її підготовки відбувалися численні слухання в Конгресі, де представники аналітичних центрів, професійних медичних асоціацій та економічних інститутів надавали експертні висновки. Наприклад, аналітики Brookings Institution і Kaiser Family Foundation публікували моделі фінансових наслідків реформи, які використовувалися законодавцями під час коригування положень закону [53].

Ще одним прикладом є регуляторна реформа у сфері публічних закупівель в Україні (ProZorro). Її впровадження відбувалося за активної участі неформальних експертних мереж, бізнес-асоціацій та антикорупційних організацій, які розробляли концепцію відкритої електронної системи закупівель і брали участь у публічних обговореннях законодавчих змін. Відкриті дані про закупівлі стали результатом тривалого експертного та громадського тиску [83].

У сфері міжнародної політики показовим є Мюнхенська безпекова конференція 2022 року, де активно обговорювалися питання безпеки Європи напередодні та після початку повномасштабної війни в Україні. Експертні організації, політичні клуби та аналітичні центри впливали на формування

позицій держав щодо санкційної політики та військової допомоги, що відображалося у подальших рішеннях урядів країн НАТО та ЄС [65].

Таким чином, аналіз конкретних подій демонструє, що неформальні організації не лише беруть участь у консультаційних процесах, але й реально впливають на формування політичних рішень. Їхня діяльність фіксується через відкриті джерела та проявляється у зміні змісту законодавчих ініціатив, стратегій державної політики та міжнародних рішень.

Такий рівень формалізації неформальних інститутів варто розглянути з точки зору кризових тенденцій представницької демократії [36]. Сучасний політичний лад характеризується зниженням рівня довіри до політичних партій, послабленням зв'язку між громадянами та інституційними каналами представництва, а також загальна інституційна втома від традиційної партійної системи буде сприяти переходу частини політичної активності до неформальних мереж впливу. На разі така ситуація уже є показовою у сучасному політичному просторі, неформальні організації, або ж формалізовані однак із латентними каналами впливу виконують компенсаторну функцію, заповнюючи прогалини, що виникають через нездатність формальних інститутів повною мірою репрезентувати інтереси соціальних груп.

Така трансформація політичної участі створює амбівалентний ефект, з одного боку вона розширює канали впливу громадян та експертного середовища на процес ухвалення рішень, з іншого – в умовах низької прозорості та слабкої інституційної регуляції неформальні мережі можуть концентрувати значний обсяг ресурсів і впливу в руках вузького кола акторів. В таких умовах ключовим ризиком є «захоплення держави» (state capture) [36], коли неформальні гравці починають системно визначати зміст політичних рішень і підпорядковувати собі формальні інститути.

В такому полі відбувається симбіоз двох процесів, з одного боку – кризи представницької демократії, яка стимулює розвиток неформальних каналів політичної участі, з іншого – потенційної концентрації впливу в межах цих

каналів, що призводить до викривлення демократичних процедур. Тоді неформальні мережі впливу можуть транслюватись як потенційне джерело деформації демократичної системи, особливо коли їх діяльність поєднується з непрозорими механізмами фінансування та доступу до політичних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Історична ретроперспектива засвідчила, що неформальні організацій функціонували на етапі ранніх державних утворень, та поступово трансформувались відповідно до політичних системи, вийшовши на правове формалізоване поле, однак залишивши елемент латентного впливу на прийняття політичних рішень. Пройшовши шлях від сакрального порядку, релігійного чинника, як впливу на управлінську систему, поступово зміщуючи вектор до монополізації ресурсів та мережевих каналів зв'язку на основі особистих відносин, як елементу опосередкованого втручання в управлінські апарати, неформальні організації глибоко трансформували свій зовнішний вигляд до інституалізованих організацій, що уже безпосередньо впливають на формування державного устрою.

Архаїчні форми неформальних організацій відзначились впливом через «божественний» фактор та використання психологічного механізму тиску на голову держави, за допомогою категоріалізації праведних та не праведних вчинків, а також передбачення на основі магічних практик. В таких системах основну роль відігравали жерці, волхви, зорооастристи. Модерні організацій використовували закриті групи для формування особистих каналів зв'язку, та просування своїх наративів через окремих особистостей задля впливу на політичне рішення, ще до його прийняття, також слугувалися дорадчими функціями, або ж закритими кабінетами. Тут вплив зосереджувався у руках радників, масонських лож чи інших закритих клубів. Сучасні моделі характеризуються задекларованим нормами та офіційним впливом на політичному полі, через правові механізми, вони діють як мережеві утворення, що об'єднують представників різних сфер, їхня діяльність реалізується через експертне консультування, підготовку аналітичних матеріалів, неформальні консультації та вплив на формування політичного порядку денного. Це свідчить про те, що значна частина політичних рішень готується ще до їх

формального ухвалення, у межах неформальних комунікацій та узгоджень між ключовими акторами.

Така трансформація неформальних мереж впливу привнесла з собою низку загроз, панування демократичних ідеалів ускладнюється коли на політичну арену виходять неформальні точки впливу, адже вони мають здатність компенсувати роботу інститутів, якщо останні зазнають негативної градації, з одного боку це слугує апаратом «страхування» в системах що розвиваються, але несе ризик монополізації владних інститутів у руках неформальних акторів впливу. Тому важливо відслідковувати зону впливу неформальних мереж щоб запобігти їхній надмірній ролі у сучасному світі. Механізм сучасних неформальних мереж впливу також є специфічним через уникнення прямої політичної відповідальності, якщо рішення приймається кулуарно, відслідкувати його реальні витоки стає майже неможливим, що значно розширює можливості для неформальних точок впливу.

Правовий статус в сучасному аспекті, як і додає елемент прозорості для неформальних гравців, що може покращити демократичний фактор держави, так і є ризиком транзиту до гібридних моделей, де формально влада буде належати адміністративному апарату, але фактично залишитися в руках вузького кола осіб, що має власні інтереси. У сучасному політичному контексті неформальні мережі доцільно розглядати не як жорстко структуровану «шахівницю» раціональних акторів, а як менш детерміноване поле взаємодій, у якому значна частина стратегічних процесів відбувається поза межами формальної видимості та інституційної фіксації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Беззуб’як О. О. Аналітичні центри як суб'єкти формування державної політики України. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 45–52.
2. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 348 с.
3. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Соціальні зміни в українському суспільстві. Київ: Інститут соціології НАН України, 2006. 159 с
4. Кравченко А. І. Соціологія. Київ: Академвидав, 2011. 512 с.
5. Красилюк В. Ф. Неоінституціональний підхід до дослідження неформальних обмежень локальної влади в Україні / Політичне життя. 2024. № 2. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.10
6. Кушнарьов І. В. Неформальна підривна інституціалізація як характеристика української політики / Політичне життя. 2018. № 1. С. 55–60.
   a. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.9
7. Костомаров М. І. Слов’янська міфологія / упоряд. І. П. Бетко, А. М. Полотай. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
8. Міністерство розвитку громад та територій України. Матеріали реформи децентралізації URL: https://www.minregion.gov.ua
9. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові форми лобіювання під час прийняття нормативно-правових актів у США / В. Ф. Нестерович. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2010. Вип. 2. С.19-29.
10. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. 3-тє вид., випр. і допов. Київ: Либідь, 2001. 357 с.
11. Палій О. А. Аналітичні центри як суб’єкти формування державної політики в Україні / Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. С. 112–118.
12. Повість минулих літ / пер. Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989.591с.

13. Політологія: підручник / за ред. В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2008. 538 с.

14. Попазогло В. С. Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії / Політичне життя. 2018. № 1. С. 85–90. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.14.

15. Романюк О. І. Політичні інститути та процеси в Україні : навч. посіб. Київ : Либідь, 2012. 408 с.

16. Стеценко І. В. Лобізм у системі державного управління: досвід розвинутих країн і практика України. Київ : НАДУ, 2013. С. 34–39.

17. Толочко П. П., Толочко О. П. Київська Русь / Україна крізь віки. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 4. 352 с.

18. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.

19. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*. 2016. Вип. 17. С. 9–13

20. *Філософ-і-Я: наукові розвідки студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : наук. журнал* / гол. ред. А.В. Найчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2026. Випуск 11. С.17-20.

21. Abelson D. E. Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes. Montreal : McGill-Queen's University Press, 2009. 370 p.

22. Andress D. The Terror: The Merciless War for Freedom in Revolutionary France. London : Little, Brown, 2005. 441 p.

23. Barber M. The New Knighthood: A History of the Order of the Temple. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 466 p.

24. Barnard C. The Functions of the Executive. Cambridge : Harvard University Press, 1938. 334 p.

25. Baumgartner F. R., Leech B. L. Basic Interests: The Importance of Groups in Politics and in Political Science. Princeton : Princeton University Press, 1998. 240 p.

26. Bennett W. L., Livingston S. The Disinformation Age: Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 270 p.

27. Bottomore T. Elites and Society. 2nd ed. London : Routledge, 1993. 104 p.

28. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. by J. Richardson. Westport : Greenwood, 1986. P. 241–258.

29. Brookings Institution: Reports. URL: brookings.edu

30. Bullock S. Revolutionary Brotherhood: Freemasonry and the Transformation of the American Social Order, 1730–1840. Oxford : Oxford University Press, 1996. 440 p.

31. Castells M. Networks of Power and Making of Globalization // Globalization and the Politics of Development in the Middle East / ed. by C. Henry, J. Springborg. London : Routledge, 2016. P. 21–33.

32. Castells M. The Rise of the Network Society. Cambridge : Blackwell Publishers, 1996. 556 p.

33. Chari R., Hogan J., Murphy G. Regulating Lobbying: A Global Comparison. Manchester : Manchester University Press, 2010. 192 p.

34. Chatham House: Reports. URL: chathamhouse.org

35. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. 1988. Vol. 94. P. 95–120.

36. Crouch C. Post-Democracy. Cambridge : Polity Press, 2004. 144 p.

37. Dahl R. A. Who Governs? Democracy and Power in an American City. New Haven : Yale University Press, 1961. 355 p.

38. Dumont L. Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 544 p.

39. Encyclopedia Britannica: Zoroastrianism. URL: britannica.com (дата звернення: 21.05.2026).

40. European Business Association. URL: https://eba.com.ua (дата звернення: 21.05.2026).

41. European Commission: Reports (2019–2021). URL: europa.eu (дата звернення: 21.05.2026).

42. French D. The Strategy of the Lloyd George Coalition, 1916–1918. Oxford : Oxford University Press, 1995. 344 p.

43. Granovetter M. The Strength of Weak Ties // American Journal of Sociology. 1973. Vol. 78, no. 6. P. 1360–1380.

44. Greenwood J. Interest Representation in the European Union. 4th ed. London : Palgrave Macmillan, 2017. 331 p.

45. Grunin A. Political network of »missi dominici» as an optimal control problem. 2019. URL: arxiv.org (дата звернення: 21.05.2026).

46. Hazareesingh S. From Subject to Citizen: The Second Empire and the Emergence of Modern French Democracy. Princeton : Princeton University Press, 1998. 360 p.

47. Hellman J. S., Jones G., Kaufmann D. »Seize the State, Seize the Day»: State Capture, Corruption, and Influence in Transition. Washington : The World Bank, 2000. 41 p. (Policy Research Working Paper ; no. 2444).

48. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2006. 368 p.

49. Heywood A. Politics. 4th ed. London : Palgrave Macmillan, 2013. 520 p.

50. Hilton B. A Mad, Bad, and Dangerous People? England 1783–1846. Oxford : Oxford University Press, 2006. 784 p.

51. Jacob M. C. Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe. Oxford : Oxford University Press, 1991. 320 p.

52. Jacobs S. The Origins of Freemasonry: Facts and Fictions. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2007. 192 p.

53. Kaiser Family Foundation. URL: kff.org (дата звернення: 21.05.2026).

54. Keller S. Beyond the Ruling Class: Strategic Elites in Modern Society. New York : Random House, 1963. 354 p.

55. Langford P. A Polite and Commercial People: England 1727–1783. Oxford : Oxford University Press, 1989. 832 p.

56. Mary Boyce. Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices. London : Routledge, 1979. 268 p.

57. Mayo E. The Human Problems of an Industrial Civilization. New York : Macmillan, 1933. 194 p.

58. McGann J. G. 2020 Global Go To Think Tank Index Report. Philadelphia : University of Pennsylvania, 2021. 372 p.

59. McGann J. G. Think Tanks and Policy Advice in the US: Academics, Advisors and Advocates. London : Routledge, 2007. 216 p.

60. Merton R. K. Social Theory and Social Structure. New York : Free Press, 1968. 702 p.

61. Michels R. Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York : Free Press, 1962. 379 p.

62. Mills C. W. The Power Elite. Oxford : Oxford University Press, 1956. 415 p.

63. Mintzberg H. Power in and Around Organizations. Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1983. 700 p.

64. Mosca G. The Ruling Class. New York : McGraw-Hill, 1939. 514 p.

65. Munich Security Conference. URL: https://securityconference.org (дата звернення: 21.05.2026).

66. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 540 p.

67. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 159 p.

68. OECD Reports. URL: oecd.org (дата звернення: 21.05.2026).

69. Pareto V. The Mind and Society: A Treatise on General Sociology. New York: Dover Publications, 1963. 2033 p

70. Pew Research Center. URL: pewresearch.org (дата звернення: 21.05.2026).

71. Pierre Briant. From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Winona Lake : Eisenbrauns, 2002. 1196 p.

72. Ramsay A. A. W. Sir Robert Peel. London : Constable & Co, 1928. 383 p.

73. Riley-Smith J. The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310. London : Palgrave Macmillan, 1967. 553 p.

74. Sabatier P. A. Theories of the Policy Process. 2nd ed. Boulder : Westview Press, 2007. 360 p.

75. Schattschneider E. E. The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America. Hinsdale : Dryden Press, 1975. 160 p. URL: archive.org (дата звернення: 21.05.2026).

76. Scott W. R. Organizations: Rational, Natural, and Open Systems. 5th ed. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 2003. 430 p.

77. Service E. R. Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective. 2nd ed. New York : Random House, 1971. 221 p.

78. Simmel G. The Sociology of Secrecy and of Secret Societies // American Journal of Sociology. 1906. Vol. 11, no. 4. P. 441–498.

79. Stone D. Capturing the Political Imagination: Think Tanks and the Policy Process. London : Frank Cass, 1996. 331 p.

80. Stone D. Knowledge Actors and Transnational Governance: The Private-Public Policy Nexus. London : Palgrave Macmillan, 2013. 190 p.

81. Stone D. Policy Paradox: The Art of Political Decision Making. 3rd ed. New York : W. W. Norton & Company, 2012. 416 p.

82. Thapar R. Early India: From the Origins to AD 1300. Berkeley : University of California Press, 2002. 555 p.

83. Transparency International Ukraine. URL: https://ti-ukraine.org (дата звернення: 21.05.2026).

84. Truman D. B. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. New York : Alfred A. Knopf, 1951. 544 p.

85. Tyerman C. God’s War: A New History of the Crusades. Cambridge : Harvard University Press, 2006. 1040 p.

86. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Berkeley : University of California Press, 1978. 1469 p.

87. Wedel J. R. Shadow Elite: How the New Bureaucrats of Pseudo-Government Pouched Power, Trust, and Money. New York : Basic Books, 2009. 320 p.

88. Woodward D. R. Lloyd George and the Generals. London : Frank Cass, 2004. 368 p.

89. World Economic Forum. URL: weforum.org

Додаток А

Таблиця Класифікація неформальних організацій у політичній сфері

Критерій класифікації	Тип неформальної організації	Коротка характеристика та політична роль
За характером внутрішніх зв'язків	**Клієнтели (патрон-клієнтські мережі)**	Побудовані на вертикальній залежності та обміні ресурсами («захист в обмін на лояльність»).
	Політичні клани	Закриті групи, об'єднані родинними, регіональними або бізнесовими інтересами для захоплення ресурсів.
	Горизонтальні мережі	Гнучкі коаліції рівноправних акторів (експертів, лобістів) для просування конкретних рішень.
За рівнем доступу до влади	**Внутрішньоінституційні інсайдери**	Групи всередині офіційних структур (фракційні групи, «сірі кардинали» в міністерствах).
	Зовнішні елітні клуби	Позасистемні олігархічні чи бізнесові кола, які впливають на владу ззовні (тіньові бенефіціари).
За ступенем легальності та сумісності з правом	**Легальні, але неофіційні організації**	Аналітичні центри, з акриті клуби обговорення, які не порушують закон, але діють непублічно.
	Тіньові та криміналізовані структури	Мафіозні клани, корупційні синдикати, які прямо порушують закон та деформують державні інститути.